

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΝ Τῇ ΚΟΙΤῇ
ΤΟΥ ΙΛΙΣΟΥ ΑΝΑΣΚΑΦΗΣ

Ἡ ἐν τῇ κοίτῃ τοῦ Ἰλισοῦ κατὰ τὴν λεγομένην Καλλιρρόην ὑπὸ τὴν ἐμὴν ἐπιστάσιαν ἀνασκαφὴ ἤρξατο κατὰ τὰς ἀρχὰς Ἰουνίου 1893 καὶ ἔληξε περὶ τὰ μέσα Σεπτεμβρίου, ἐξετελέσθη δὲ μετὰ πολλῶν δυσχερειῶν ὡς ἐκ τῆς ἀνάγκης τῆς ἐξαγωγῆς πλείστων ὀγκωδεστάτων λίθων ἐκ δύο βαθειῶν δεξαμενῶν, ἐν τῇ μιᾷ τῶν ὁποίων ἀνέβλυζε καὶ ἄφθονον ὕδωρ μετὰ πολλῆς δυσκολίας ἐξαντλούμενον. Βραχεῖαν ἀνακοίνωσιν περὶ τῆς ἀνασκαφῆς ταύτης ἐδημοσίευσα ἤδη κατὰ τὴν διάρκειαν αὐτῆς ἐν Ἐφημερ. Ἀρχαιολ. 1893 σελ. 103.

Διὰ τῆς ἀνασκαφῆς ταύτης ἐπεδιώκετο ἢ κατὰ τὸ δυνατὸν διευκρίνησις τοῦ πρὸς τὸ παρὸν λίαν διαμφισθητουμένου ζητήματος περὶ τῆς τοποθεσίας τῆς Ἐννεακρούρου, προέκυψε δ' ἐξ αὐτῆς ὅτι κρήνη τις ὁπωσοῦν σπουδαία καὶ δὴ ἡ Ἐννεακρούρος ἀδύνατον εἶνε νὰ ὑπῆρξεν αὐτόθι, πάντα δὲ τὰ ἀποκαλυφθέντα ἔργα τῶν ἀρχαίων ἦσαν κατεσκευασμένα πρὸς περισυναγωγὴν τοῦ ἐκ τῶν βράχων ἀναβλύζοντος ὕδατος καὶ διοχέτευσιν αὐτοῦ πρὸς τὸν Πειραιᾶ. Τὸ σπουδαιότατον δὲ τῶν πορισμάτων τῆς ἀνασκαφῆς εἶνε ὅτι ἐπειδὴ πολλὰ τῶν ἐν τῇ κοίτῃ τοῦ Ἰλισοῦ ἔργων τῶν ἀρχαίων δὲν ἔχουσιν οὐδένα λόγον ἐντὸς κοίτης ποταμοῦ ὑπάρχοντα, πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀποδεδειγμένον μετὰ μεγίστης πιθανότητος τοῦλάχιστον ὅτι ὁ Ἰλισὸς ἀρχῆθεν δὲν ἔρρεεν ἐντεῦθεν, ἀλλ' ὀλίγον βορειότερον, μόλις δὲ κατὰ τοὺς ῥωμαϊκοὺς χρόνους ἢ μὲν ἀρχικὴ κοίτη αὐτοῦ περιελήφθη ἐντὸς τοῦ περιβάλλου τοῦ Ὀλυμπιείου, τὸ δὲ ρεῦμα μετετράπη πρὸς τὴν νῦν κοίτην. Τὸ γεγονός δὲ τοῦτο συσχετιζόμενον πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων περὶ τῆς παρὰ τὸ Ὀλυμπιεῖον χώρας μεμαρτυρημένα ἐπι-

βάλλει νὰ δεχθῶμεν πολλὰς σπουδαίας μεταβολὰς τῆς παραδε-
δεγμένης τοπογραφίας τοῦ μέρους τούτου, περὶ ὧν διέλαβον ἐν
τῇ Ἑστία τῆς 17 Ἰουλίου 1894 σελ. 289 ἐξ. (1). Τὴν ἀπόδειξιν
τῶν ἤδη εἰρημένων θὰ παράσχη ἡ παροῦσα περιγραφή τῆς ἀνασκα-
φῆς, χάριν τῆς ὁποίας συνετάχθη καὶ ὁ ἐν Πίνακι Α'. χάρτης τῆς
παρὰ τὸ Ὀλυμπιεῖον κοίτης τοῦ Ἰλισοῦ ἀπὸ τῆς σημερινῆς γε-
φύρας τῆς πρὸς τὸ νεκροταφεῖον ὁδοῦ μέχρι σχεδὸν τῶν προπό-
δων τοῦ Ἀρδηττοῦ, συνταχθεὶς ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος κ. W.
Wilberg (2).

Πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς μόνον οἱ ἐν τῷ βράχῳ τῆς παρὰ τὴν
Ἀγίαν Φωτεινὴν στεφάνης λελαξευμένοι ὄχαιοι Μ, μ, μ', μ'' ἦσαν
φανεροί, ἐκ τινῶν δ' ἐξ αὐτῶν καὶ ὕδωρ ἔρρεε πρὸ τινῶν δεκαε-
τηρίδων (3), τῶν δὲ ὑπὸ τὴν στεφάνην ἀποκαλυφθεισῶν δύο μεγά-
λων λαξευτῶν δεξαμενῶν Α καὶ Β οὐδὲν ἔχνος ὑπῆρχε φανερόν,
ἀλλ' ἡ μὲν πρώτη ἦτο καθ' ὁλοκληρίαν κατακεχωσμένη, ἐν δὲ τῇ
δευτέρᾳ ὑπῆρχε παρὰ τὸν βράχον τῆς στεφάνης ἱκανῶς εὐμέγεθες
τέλμα βαθύτερον τοῦ ἐνὸς μέτρου, ὅπερ πρὸ τινῶν ἐτῶν ἦτο πολὺ
εὐρύτερον καὶ βαθύτερον, γνωστὸν τοῖς ἐπιχωρίοις ὑπὸ τὸ ὄνομα
Βούθουλας. Εἰς δὲ τὰς ἐκ τῶν μνημονευθέντων ὀχετῶν καὶ ἀλλα-
χοῦ ἐκ τῶν βράχων ἐκρεοῦσας μικρὰς πηγὰς ἀπέδιδετο ὑπὸ τῶν
ἐπιχωρίων Ἀθηναίων ἀπὸ πολλῶν ἑκατονταετηρίδων τὸ ὄνομα
Καλλιρρόη, λαμβανόμενον πολλὰκις καὶ ἐπὶ τοῦ ἐκ τῆς στεφά-
νης ταύτης καταρρέοντος Ἰλισοῦ (4)· αὐτόθι δ' ἐτοποθετεῖτο μέχρι

(1) Ἡ διατριβὴ αὕτη ὑπὸ τὸν τίτλον *Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἀθηναϊκὴν τοπο-
γραφίαν* ἐξεδόθη καὶ εἰς ἰδιαιτέρον φυλλάδιον ἐπὶ τῇ ὀγδοηκοστῇ ἐπετείῳ τοῦ
Ἐρνέστου Κουρτίου.

(2) Χαρτογραφικὸν σχεδιάσμα τῆς κοίτης τοῦ Ἰλισοῦ ἀπὸ τῆς γεφύρας τῆς
πρὸς τὸ νεκροταφεῖον ὁδοῦ μέχρι τῆς στεφάνης τῆς Καλλιρρόης καὶ ὄλιγον πε-
ραιτέρω παρέχει καὶ ὁ Curtius, *Stadtgesch. v. Athen* σελ. 87 σχεδιασθὲν ὑπὸ
τοῦ ἀρχιτέκτονος Herzog κατὰ τὸ 1890.

(3) Πρὸς. Ziller, *Mittheil d. d. arch. Inst. Athen. II* σελ. 110.

(4) Ὁ περὶ τὴν μεσαιωνικὴν ἀρχαιολογίαν τῶν Ἀθηνῶν διατριβὴν κ. Δ. Γ.
Καμπούρογλους ἔγραψεν ἐν τῷ φύλλῳ τῆς 20 Ἰουλίου 1893 τῆς ἐφημερίδος
Ἀστειῶς ὅτι κακῶς ἡμεῖς ἀπεδώκαμεν εἰς τὴν θέσιν ταύτην τὸ ὄνομα Καλλιρρόη,
ἐνῶ τὸ δημῶδες ὄνομα αὐτῆς εἶνε *Βούθουλας*, Καλλιρρόη δὲ λέγεται ἅπας ἐν
γένει ὁ Ἰλισός. Πρὸς ἀπόδειξιν τούτου ἐπάγεται τὰ ἐξῆς· «Ὁ Ἀθηναϊκὸς λαὸς
μεταξὺ τῶν πολυπληθῶν παροιμιῶν του ἔχει καὶ τὴν ἐξῆς· *Κάθε μέρα δὲν κατε-
βάζει ἡ Καλλιρρόη κουτσούρια* ἐννοεῖ δὲ τὸ *Ῥέμμα τῆς Καλλιρρόης*, τὸν Ἰλι-

πρὸ μικροῦ ὑπὸ πάντων τῶν ἀρχαιολόγων καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Πεισι-
στράτου κτισθεῖσα Ἐρνεάκρουτος. Μέχρι τῶν μέσων σχεδὸν τοῦ
παρόντος αἰῶνος εἶχον αὐτόθι τὰ ὑπαίθρια ἐργαστήρια αὐτῶν
βυρσοδέψαι ἱκανὰ ἔχνη τῆς ἐργασίας αὐτῶν καὶ μέχρι τοῦ νῦν
καταλιπόντες (βόθρους, πίθους, ἄσβεστον κ.τ.τ.).

Διὰ τῆς σκαφῆς ἐξηρευνήθη κατὰ πρῶτον ἡ κοίτη καθ' ἅπαν
τὸ πλάτος αὐτῆς ὑπὸ τὴν παρὰ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἀγίας Φω-
τεινῆς βραχώδη στεφάνην, ἐξ ἧς κατακρημνίζεται τὸ ὕδωρ τοῦ
ποταμοῦ. Τὰ ἀποκαλυφθέντα αὐτόθι ὑδραυλικά ἔργα ἀνήκουσιν
εἰς δύο περιόδους καὶ εἶνε πρὸς δύο διαφόρους ἀλλήλων σκοποὺς
πεποιημένα. Καὶ τῆς μὲν ἀρχαιοτέρας περιόδου τὰ ἔργα εἶνε
ὀχετοὶ (κ, Κ, Μ, μ, μ', μ'') σκοπὸν ἔχοντες τὴν περισυναγω-
γὴν τοῦ ἐκ τῶν βράχων πηγάζοντος ὕδατος καὶ τὴν διοχέτευσιν
αὐτοῦ εἰς τὸ κάτωθι τῆς γεφύρας τῆς πρὸς τὸ νεκροταφεῖον ὁδοῦ
διερχόμενον μέγα ὑδραγωγεῖον τὸ κοινῶς λεγόμενον τοῦ Βουνοῦ,
ὅπερ διοχετεύει τὸ ὕδωρ μεγαλυτέρων ἐκ τοῦ Ὑμηττοῦ πιθανῶς

σὸν δηλ. ὀλόκληρον, ὅστις ἐνίστε μετὰ βαγδαίαν βροχὴν, πλημμυρῶν παρασῶρει
ξύλα καὶ βίζας δένδρων (κούτσουρα), ἅτινα οἱ ἐπὶ τούτῳ προσερχόμενοι τῶν κατοί-
κων εὐρίσκουσιν ὄχι μόνον κατὰ τὸν Βούθουλαν, ἔνθα σήμερον ἐνεργοῦνται αἱ
ἀνασκαφαί, ἀλλὰ καθ' ἅπαν τὸ μῆκος τῆς κοίτης τοῦ Ἰλισσοῦ.

« Εἰς τὰνωτέρω προστιθεμέν ἐκ τῶν γραπτῶν πηγῶν προχείρως καὶ τὸ παρὰ
τοῦ Ἐπισκόπου Ναζιανζοῦ εἰς τὸ Περιγητικὸν αὐτοῦ τῷ 1772 σημειούμενον :
Ποταμοὶ δὲ ὁ Κηφισσὸς καὶ ὁ Εἰλισσὸς κοινῶς Καλλιρρόη, ἐφ' ἧς καὶ γέφυρα
πρὸ τῶν Κιόνων (Μνημ. Ἰστ. Ἀθ. τόμ. Β'. σελ. 7). Ἐννοεῖ δὲ τὴν κατὰ
τὸ στάδιον παλαιὰν γέφυραν τοῦ Ἰλισσοῦ σωζομένην τῷ 1772 ».

Ἡμεῖς νομίζομεν ὅτι οὔτε ἡ λίαν δυσεξέλεγκτος προφορικὴ παράδοσις τῶν νῦν
αὐτοχθόνων Ἀθηναίων, οὔτε ἡ ἐκ τοῦ ἔτους 1772 προερχομένη σημείωσις τοῦ
ἐπισκόπου Ναζιανζοῦ δύνανται νὰ ἀποδείξωσιν ἀληθῆ τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ κ. Καμ-
πούρογλου, διότι ὄχι μόνον Εὐρωπαῖοι περιηγηταὶ παλαιότεροι τοῦ 1772, ὡς ὁ
Spon (II σελ. 209 : *le peuple l'appelle encore du même nom*) καὶ ὁ Stuart
(I σελ. 7) εἰς τοὺς ἐγγυρώσις Ἀθηναίους ἀποδίδουσι τὴν ὀνομασίαν τῆς Καλ-
λιρρόης, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Ἕλλην Βιενναῖος Ἀνώνυμος (ὁ ὑπὸ Leake, Το-
ποgr. v. Athen σελ. 346 καὶ ἄλλων ἐκδοθεῖς) ἤδη ἐν τῷ ΙΕ'. αἰῶνι γράφει
(§ 7) : « πρὸς νότον δὲ τούτων (δηλ. τῆς Πύλης τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ τῶν κιόνων
τοῦ Ὀλυμπίου) ἔστι οἶκος βασιλικὸς πλὴν ὠρατος, εἰς ὃν κατερχόμενος ὁ δούξ
κατὰ καιρὸν εἰς εὐωχίαν ἐκινεῖτο· ἐκεῖ ἔστι καὶ ἡ Νεάκρουτος, πηγὴ ἡ Καλλιρ-
ρόη, εἰς ἣν λουόμενος ἀνήρχετο εἰς τέμενος τὸ τῆς Ἡρας λεγόμενον καὶ προσηύ-
χετο » Περὶ τῆς τοπογραφικῆς σημασίας τῆς μαρτυρίας ταύτης ἴδε ὅσα ἐγράψα-
μεν ἐν τῇ Ἐστία 1894 σελ. 290.

προερχομένων πηγῶν πρὸς τὸν Πειραιᾶ(1). Εἰς τὴν νεωτέραν περιόδον δ' ἀνήκουσιν αἱ δύο λαξευταὶ δεξαμεναὶ Α καὶ Β, αἵτινες οὐδεμίαν ἐκροὴν ἔχουσαι ἦσαν προωρισμέναι νὰ συλλέγωσιν ὕδωρ πρὸς κατανάλωσιν ἐν αὐτῷ τούτῳ τῷ τόπῳ, προσέτι δὲ καὶ ἄλλοι δευτερευούσης σημασίας ὄχετοι (η, γ, γ', γ''). Κρήνης τινὸς δὲ οἰασθήποτε οὐδὲν ἔχνος εὐρέθη· τούναντίον μάλιστα καὶ ἡ κατάστασις τοῦ τόπου, ὅπως ἀπεκαλύφθη διὰ τῆς ἀνασκαφῆς καὶ ἔτι μᾶλλον ἡ γεωλογικὴ κατασκευὴ αὐτοῦ ἀποδεικνύει μετὰ τῆς μεγίστης βεβαιότητος ὅτι κρήνη τις ὅπως οὖν σπουδαία οὐδέποτε ὑπῆρξεν αὐτόθι οὔτε ἐντὸς τῆς κοίτης τοῦ ποταμοῦ οὔτε παρὰ τὴν ἀριστερὰν ὄχθην ὑποκάτω τῆς Ἀγίας Φωτεινῆς, ὡς ὑπετέθη ὑπὸ τινων (2). Τὸ ὕδωρ ῥεεῖ ἐνταῦθα κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς ἐπαφῆς τῶν δύο ἐπικρατούντων αὐτόθι γεωλογικῶν στρωμάτων, τοῦ ὑπερκειμένου ἀσβεστολίθου καὶ τοῦ ὑποκειμένου ἀδιαπύρου ἀργιλώδους ὑποστρώματος τοῦ παραχθέντος ἐξ ἀποσαθρώσεως τοῦ σχιστολίθου, τὰ στρώματα δὲ ταῦτα ἔχουσι κλίσιν ἀπότομον πρὸς τὰ ΒΔ, ὥστε ἡ ἐπιφάνεια τῆς ἐπαφῆς αὐτῶν ἐν τῇ βραχύδει στεφάνῃ κατὰ μὲν τὴν δεξαμενὴν Β κεῖται σχεδὸν εἰς ἀνδρόμηκες ὕψος ὑπὲρ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς ὑπὸ τὴν στεφάνην κοίτης τοῦ ποταμοῦ, κατὰ δὲ τὸ φρέαρ π κατέρχεται περίπου εἰς τὸ αὐτὸ δάπεδον καὶ τέλος ἐντὸς τῆς δεξαμενῆς Α παρὰ μὲν τὸν ὄχετον κ κεῖται 1,60 μ. περίπου ἀνωτέρω τοῦ πυθμένος αὐτῆς (ἢ 3,20 μ. κατωτέρω τοῦ δαπέδου τῆς κοίτης) κατὰ δὲ τὴν ἀντικρυνὴν πλευρὰν αὐτῆς κατέρχεται καὶ αὐτοῦ τοῦ πυθμένος τῆς δεξαμενῆς κατωτέρω. Ὡς ἐκ τῆς τοιαύ-

(1) Ἴδε Ziller ἐν Mittheil d. d. a. Inst. Athen II σελ. 108 ἐξ. Τὸ πρῶτον γνωστὸν τῷ Ziller φρέαρ τοῦ ὑδραγωγείου τούτου εἶνε τὸ εὐθὲς πρὸς νότον τῆς γεφύρας τοῦ νεκροταφείου κείμενον. Ἐκτὸς αὐτοῦ ὁμως σημειοὶ ἐν πίνακι VIII καὶ δύο ἕτερα φρέατα πρὸς βορρᾶν τῆς γεφύρας παρὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ καὶ ὄχετόν τινα διευθυνόμενον πρὸς τὴν ΝΑ γωνίαν τοῦ Ὀλυμπίου, περὶ ὧν οὐδὲν λέγει. Ἡμεῖς καίτοι δὲν ἐξηρευνήσαμεν τὸ μέρος τοῦτο καλῶς, δὲν πιστεύομεν ὅτι ὑπάρχουσι φρέατα αὐτόθι οὐδ' ὄχετός τις, πιθανῶς δὲ ὁ Ziller ἐσημείωσε ταῦτα ὄχι ἐξ αὐτοψίας, ἀλλ' ἐξ ἀνακριβοῦς ἀνακοινώσεως ἐργατῶν, ἀφορώσης τὰ ἀλλαχού εὐρεθέντα φρέατα π''' καὶ π''', ἅτινα καὶ πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς δὲν ἦσαν ἄγνωστα εἰς τοὺς χρησιμοποιοῦντας τὸ ὕδωρ κηπουροῦς. Ἐρωτηθεὶς περὶ τούτου ὁ κ. Ziller ἀπήντησεν ὅτι δὲν ἐνθυμῆται πλέον.

(2) Lolling. Topogr. v. Athen σελ. 325.

της κλίσεως τῶν γεωλογικῶν στρωμάτων τὸ ὕδωρ συρρέει πρὸς τὰ ΒΔ, ἤτοι εἰς τὴν δεξαμενὴν Α, καὶ κατὰ μὲν τὸ θέρος εὐρίσκεται μόνον ἐντὸς τῆς δεξαμενῆς ταύτης κατωτέρω τοῦ δαπέδου τῆς κοίτης τοῦ ποταμοῦ, μόλις δὲ κατὰ τὸν χειμῶνα ἀνέρχεται ἀνωτέρω τοῦ δαπέδου αὐτῆς ῥέον καὶ ἐκ τοῦ κατὰ τὴν δεξαμενὴν Β μέρους τῆς στεφάνης. Πρὸς κατασκευὴν λοιπὸν κρήνης ὑπεράνω τοῦ ἐδάφους ῥεούσης μόνον τὸ ὕδωρ τῶν ὀχετῶν μ, μ' καὶ μ'' ἠδύνατο νὰ χρησιμοποιηθῆ, ὅπερ καὶ ὀλίγον εἶνε καὶ ἐκλείπει ὀλοσχερῶς κατὰ τὸ θέρος· βέβαιοι δὲ εἶνε ὅτι οὐδὲ ἐχρησιμοποιήθη πρὸς τοῦτο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων τὸ ὕδωρ τοῦτο, ἀλλὰ συλλεγόμενον ἅπαν ἐντὸς τῶν ὀχετῶν διοχετεύετο ΒΔ κατὰ τὴν κλίσειν τῶν γεωλογικῶν στρωμάτων πρὸς τὸ φρέαρ π' καὶ ἐκεῖθεν διὰ τῶν φρεάτων π''' καὶ π'''' εἰς τὸ ὕδραγωγεῖον τοῦ Βουνοῦ. Διοχετεύσεις δὲ ὕδατος ἐκ τοῦ μέρους τῆς δεξαμενῆς Α πρὸς τὴν Ἁγίαν Φωτεινὴν εἶνε παντάπασιν ἀδύνατος διὰ τὴν κλίσειν τῶν γεωλογικῶν στρωμάτων.

Οἱ συλλέγοντες τὸ ἐκ τῶν βράχων ἐκρέον ὕδωρ ὀχετοὶ κεῖνται ἐπὶ δύο ἀλλεπαλλήλων δαπέδων, ἤτοι οἱ μὲν μ καὶ μ' (πάλαι ἓνα καὶ τὸν ὀχετὸν ἀποτελοῦντες, τανῦν δὲ ἕνεκα ἀποκοπῆς μέρους τοῦ βράχου διηρημένοι) καὶ ὁ συγκοινωνῶν πρὸς αὐτοὺς Μ καὶ ὁ ἄδηλον ἔχων τὴν διεύθυνσιν μ'' εἶνε διωρυγμένοι ἐπὶ τῆς καθέτου πλευρᾶς τῆς στεφάνης μᾶλλον ἢ ἤττον ὑψηλότερον τοῦ δαπέδου τῆς ὑπ' αὐτὴν κοίτης τοῦ ποταμοῦ. Οἱ δὲ ὀχετοὶ Κ καὶ κ, κεῖνται 2-3 μ. κατωτέρω τοῦ δαπέδου τῆς ὑπὸ τὴν στεφάνην κοίτης (1). Εἰς τὸ αὐτὸ δάπεδον πρὸς τοὺς πρώτους ἀνήκουσι καὶ δύο μικρότατοι φυσικοὶ ὀχετοί, ὧν ὁ μὲν ἐκβάλλει κατὰ τὸ ἀνώτατον μέρος τοῦ ἐν τῇ δεξαμενῇ Α τοίχου α'. ὑπὸ τὴν καμάραν τοῦ βυζαντινοῦ θόλου, ὁ δὲ ἐν τῇ μεταξὺ τοῦ ἀναλήμματος τοῦ προαυλίου τῆς Ἁγίας Φωτεινῆς καὶ τῆς στεφάνης γωνίᾳ. Πάντες οἱ μείζονες ὀχετοὶ ὡς ἐκ τῆς καλῆς κατασκευῆς αὐτῶν φαίνονται ἔργα τῶν καλῶν τῆς Ἑλλάδος χρόνων. Ἡ διεύθυνσις αὐτῶν εἶνε πάντοτε κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἤττον καμπύλη ἢ ὀφιοειδής, μόνου δὲ τοῦ Κ σχεδὸν εὐθεῖα, ἢ δὲ κατατομῇ αὐ-

(1) Τὸ παρὰ τὴν δεξαμενὴν Β στόμιον τοῦ ὀχετοῦ Κ κεῖται 2,10 μ. κατωτέρω τοῦ δαπέδου τῆς κοίτης.

τῶν διαφέρει κατὰ θέσεις οὐσα συνήθως μὲν κάτω ἐπίπεδος καὶ ἄνω καμπύλη, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ ἐλλειψοειδῆς. Καὶ τὸ μέγεθος δ' αὐτῶν εἶνε ὡσαύτως διάφορον, διότι ὁ μὲν μμ' ἔχει ὕψος 0,90 καὶ πλάτος 0,50, ὁ δὲ M ὕψος 1,10 καὶ πλάτος ἄνω μὲν καὶ κάτω 0,30 κατὰ δὲ τὸ μέσον 0,50, οἱ δὲ κ καὶ K ὕψος 0,96 καὶ πλάτος 0,65· ὁ δὲ μ' ἴλιαν ἐπιμήκους ἐλλείψεως ἔχων σχῆμα ἔχει ὕψος 1,30 πλάτος δὲ 0,20 - 0,55. Ἐκ τῶν εἰς τὸ κατώτερον δάπεδον ἀνηκόντων ὄχετῶν κ. καὶ K μόνος ὁ κ συνέλεγεν ὕδωρ ἐκρέον κατὰ τὰς πλευρὰς αὐτοῦ ἐκ τοῦ βράχου, διότι ὁ πυθμὴν αὐτοῦ εὐρίσκεται ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἐπιφανείας, ἐν ἣ ὁ ἀσβεστόλιθος ἐπικάθηται τοῦ ἀργιλικοῦ σχιστολίθου (1). Ὁ δὲ K εἶνε ὀλόκληρος ἐσκαμμένος ἐντὸς τοῦ αὐτόθι ἀνύδρου στρώματος τοῦ ἀργιλικοῦ σχιστολίθου, ἐχρησίμευε δὲ ὄχι πρὸς συλλογὴν ὕδατος, ἀλλὰ μόνον πρὸς διοχέτευσιν τοῦ ὑπὸ τῶν ὄχετῶν τοῦ ἀνωτέρου δαπέδου συλλεγομένου μέχρι τοῦ φρέατος π', ἐξ οὗ διωχετεύετο περαιτέρω πρὸς νότον. Τὸ ὕδωρ τοῦ ὄχετοῦ M εἰσέρρειν εἰς τὸν ὄχετὸν K διὰ τοῦ φρέατος π κατακρημιζόμενον ἐξ ὕψους 3 μ. περίπου. Ἴνα δὲ μὴ τὸ καταπίπτον ὕδωρ βλάβη τὰς πλευρὰς τοῦ κάτω ὄχετοῦ, τὸ φρέαρ π εἶνε κατεσκευασμένον ὄχι ἐπ' αὐτοῦ τοῦ ὄχετοῦ ὡς πάντα τὰ ἄλλα, ἀλλ' εἰς ἀπόστασιν τινα πλαγίως, ἐν δὲ τῷ πυθμένι αὐτοῦ ὑπάρχει ἀναβαθμὸς τις κτιστὸς διὰ λίθων, ἐφ' οὗ ἔπιπτε τὸ ὕδωρ καὶ ἀποβάλλον τὴν ἐκ τῆς καταπτώσεως ὀρμὴν εἰσῆρχετο ὡς διὰ καταρράκτου εἰς τὸν ὄχετὸν K (2). Ὁ δὲ ὄχετὸς μμ' κατὰ μὲν τὸ μέρος μ' εἶνε τυφλὸς ἀπολήγων ἐντὸς τοῦ βράχου, κατὰ δὲ τὸ ἕτερον ἄκρον αὐτοῦ ἐκβάλλει ἐντὸς τῆς δεξαμενῆς B ἄδηλον ποῦ ἀπολήγων τὸ πάλαι, διότι τὸ πέρασ αὐτοῦ εἶνε κατεστραμμένον· ἀφ' ἑτέρου ὅμως συγκοινωνεῖ καὶ μετὰ τοῦ ὄχετοῦ M.

(1) Τὸ ἀρχικὸν ἄκρον αὐτοῦ ἀπεκόπη κατὰ τὴν κατασκευὴν τῆς δεξαμενῆς A, ὡστε νῦν εἶνε ἀνοικτὸς αὐτόθι, ἐπειδὴ ὅμως ὁ πυθμὴν διατηρεῖται ὀλόκληρος μέχρι τοῦ τέρματος, φαίνεται ὅτι δὲν προεχώρει πλέον τῶν 0,80 μ. ἐνδοτέρω τῆς πλευρᾶς τῆς δεξαμενῆς.

(2) Ὁ ὄχετὸς M. ἔνεκα ἀποκοπῆς τῶν βράχων εἶνε νῦν πολλαχοῦ ἀνοικτὸς καὶ ἡ ῥύσις δ' αὐτοῦ ἔνεκα τῆς καταστροφῆς τοῦ πυθμένου ἄδηλος κατὰ τὸ πλεῖστον, κατωρθώθη δ' ὅμως ὑπὸ τοῦ Wilberg νά ὀρισθῇ ἀσφαλίστατα δι' ὑδροσταθμικῆς καταμετρήσεως ὅτι ἔρρει πρὸς τὸ φρέαρ π. Ὁμοίως προσδιωρίσθη καὶ τῶν ἄλλων ὄχετῶν ἡ ῥύσις.

Ἡ διπλῆ αὕτη ἐκβολὴ δὲν ἐξηγεῖται ἄλλως, νομίζω, ἢ ἐκ δεχθῆ τις ὅτι τὸ πρῶτον μὲν ἐξέβαλλε πρὸς τὸ μέρος τῆς δεξαμενῆς Β ἐντὸς φρέατος, ὅπως ἐκβάλλει καὶ ὁ Μ ἐντὸς τοῦ π, δι' αὐτοῦ δὲ εἰσέρρεεν εἰς τὸν ὀχετὸν Κ· μετὰ τὴν κατασκευὴν τῆς δεξαμενῆς Β ὅμως, ἐπειδὴ κατεστράφη καὶ τὸ φρέαρ καὶ τὸ παρ' αὐτὸ μέρος τοῦ Κ, ἠνοιχθῆ νέα ἐκβολὴ πρὸς τὸν ὀχετὸν Μ καὶ ἀπεφράχθη ἡ πρώτη (4). Ἄνευ τῆς ὑποθέσεως ταύτης δὲν δύναται οὐδὲ ἡ κατασκευὴ τοῦ ὀχετοῦ Κ ἀπὸ τοῦ φρέατος π μέχρι τῆς δεξαμενῆς Β νὰ ἐξηγηθῆ, διότι ὕδωρ αὐτὸς δὲν ἠδύνατο νὰ συλλέγη, ὡς εἶπομεν καὶ ἀνωτέρω, ὥστε ἐξ ἀνάγκης πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἐδέχετο τὸ ὕδωρ τῶν ὀχετῶν τῶν ἀνωτέρου διαπέδου καὶ κατὰ τοῦτο τὸ μέρος (2). Ὁ δὲ ὀχετὸς μ' εἶνε νῦν ὀλόκληρος πλήρης σκληροτάτου σταλακτίτου ὅπως ἀδύνατον καθιστῶντος τὴν ἐξακριβῶσιν καὶ τῆς διευθύνσεως αὐτοῦ καὶ τῆς ῥύσεως· ἀναμφιβόλως ὅμως καὶ αὐτὸς ἐξέβαλλε διὰ φρέατός τινος ἐντὸς τοῦ ὀχετοῦ Κ. Πάντες λοιπὸν οἱ ὀχετοὶ οὗτοι ἀκολουθοῦντες τὴν κλίσιν τῶν γεωλογικῶν στρωμάτων ἔχουσι κλίσιν πρὸς τὸ φρέαρ π', ἐν ᾧ συναγόμενον ἅπαν τὸ ὑπ' αὐτῶν διοχετευόμενον ὕδωρ ἔρρει πρὸς τὰ φρέατα π''' καὶ π'''' καὶ τέλος ὑπὸ τὴν γέφυραν τοῦ νεκροταφείου εἰς τὸ μέγα ὑδραγωγεῖον τοῦ Βουνοῦ (3).

(1) Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἀμφότεραι αἱ ἐκβολαὶ αὐτοῦ εὐρέθησαν ἀπωκοδομημέναι δι' ὀπτοπλίνθων καὶ ἀμμοκονίας, καὶ μόνον πρὸς τὴν δεξαμενὴν Β ἐξέβαλλε μικρὸς πῆλινος σωλὴν διερχόμενος διὰ τοῦ ἐξ ὀπτοπλίνθων τοιχείου. Ἡ ἀπόφραξις αὕτη ἐγένετο ἐξ ἅπαντος ἐν μεσαιωνικοῖς ἢ τουρκοῖς χρόνοις, ἀφοῦ κατεστράφη ὁ ὀχετὸς Μ.

(2) Εἰς τὸ φρέαρ π'' οὐδεὶς ὀχετὸς ἐκβάλλει.

(3) Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἐν μὲν τῇ δεξαμενῇ Α τὸ ὕδωρ ἦτο ἀφρονότατον καταστῆσαν τὴν ἐξαγωγὴν τῶν αὐτῆ λίθων καὶ χωμάτων δυσχερεστάτην. Ἐν τῇ δεξαμενῇ Β ἕνεκα τοῦ θέρους μόνον ὀλίγον ὕδωρ κατεστάλαζεν ἐκ τῶν βράχων, οἱ δὲ ὀχετοὶ τοῦ ἀνωτέρου διαπέδου ἦσαν πάντες ξηροί. Ἡ ποιότης τοῦ ὕδατος ὡς ἀπέδειξεν ἡ ἐπομένῃ ἀνάλυσις τοῦ καθηγματοῦ τῆς Χημείας κ. Χρησιμοποιήσας, ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ ὕδωρ τῆς ἐν τῷ Λυκαθητῶν κεντρικῆς δεξαμενῆς τοῦ σημερίου ὑδραγωγείου τῶν Ἀθηνῶν δὲν εἶνε πολὺ καλῆ.

« Ὑδωρ τῆς ἐν τῷ Λυκαθητῶν δεξαμενῆς		Ἕ Ὑδωρ Καλλιρρόης
Στερεὸν ὑπόλειμμα 1 λίτρου.....	0,3675	0,7965
Ἄσβεστος	0,1162	0,1325

Αἱ δὲ δεξαμεναὶ Α καὶ Β εἶνε ἐσκαμμέναι ἐντὸς τοῦ βραχώδους ἐδάφους τῆς ὑπὸ τὴν στεφάνην κοίτης τοῦ ποταμοῦ μηδένα ἔχουσαι τοῖχον κατὰ τὰς πλευρὰς αὐτῶν οὔτε ὑπεράνω τοῦ ἐδάφους οὔτε ὑπὸ τὸ ἔδαφος· ὁ δὲ πυθμὴν αὐτῶν καὶ αἱ πλευραὶ δὲν ἔχουσι κοπῆ κανονικῶς, ἀλλ' ἀνωμάλως, πολλαχοῦ δὲ προεξέχουσι μεγάλοι ὄγκοι ἐκ τοῦ βράχου ἄκοποι καταλειφθέντες. Τὸ βάθος τῆς δεξαμενῆς Α εἶνε 4,80 - 5,80, τὸ μέγιστον δὲ μῆκος αὐτῆς ἐν τῷ πυθμένι 21 μ., τὸ μέγιστον δὲ πλάτος 11 μ. τῆς δὲ δεξαμενῆς Β τὸ μέγιστον μὲν βάθος εἶνε 6,10 μ., τὸ μέγιστον δὲ πλάτος 18,60. Ὅτι εἶνε μεταγενέστεραι τῶν ἤδη περιγραφέντων ὀχετῶν, εἶνε καὶ ἐκ τῶν ἤδη εἰρημένων φανερόν, ἀποδεικνύει δ' ἄλλως καὶ ὁ ὀχετὸς κ ἔχων τὸν πυθμένα 1,60 μ. ἀνωτέρω τοῦ πυθμένος τῆς δεξαμενῆς, διότι μετὰ τὴν κατασκευὴν αὐτῆς κατεστράφη ἐν μέρει. Ὅτι δὲ τὰ κοιλώματα ταῦτα δὲν ἦσαν ἄλλο τι εἰμὴ δεξαμεναὶ ὕδατος, ἀποδεικνύεται ἐκ τούτου, ὅτι εἰς τὴν Α ἐκβάλλουσι τρεῖς μικροὶ ὀχετοὶ γ, γ' καὶ γ'' διοχετεύοντες ὕδωρ πιθανῶς ἐκ μικρῶν τινῶν πηγῶν παρὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην· ἕτερος δ' ὀχετὸς ὁ η διωχετεύει ὕδωρ ἐκ τῆς δεξαμενῆς περαιτέρω πρὸς νότον (1).

Ὁ ὀχετὸς η εἶνε μεταγενέστερος τῶν ἄλλων διότι τέμνει τὸ ἄκρον ἐνὸς ἐξ αὐτῶν, τοῦ γ''. Ἀξίον δὲ παρατηρήσεως εἶνε ὅτι ἐκ τῶν τριῶν μικρῶν ὀχετῶν γ, γ' καὶ γ'' μόνος ὁ γ'' φαίνεται ὅτι ἐξέβαλλεν εἰς τὴν δεξαμενὴν διὰ τῆς συντομωτέρας ὁδοῦ,

<i>"Υδωρ τῆς ἐν τῷ Δυκαθητιῷ δεξαμενῆς</i>		<i>"Υδωρ Καλλιρρόης</i>
Μαγνησία.....	0,0198	0,0827
Χλώριον.....	0,0639	0,1803
Θεϊκόν δξύ.....	0,0120	0,0420
Νιτρῶδες ὄξύ.....	0	0
Ἀμμωνία.....	0	0
Ὄργανικαὶ οὐσῖαι ἐλευθεραὶ ἀζώτου.....	0,0086	0,0201
Σκληρότης.....	14,4 ^o	24,8 ^o

Καθ' ὅλου εἰπεῖν δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ τὸ ὕδωρ τοῦτο ὡς ἐπιβλαβὲς εἰς τὴν ὑγιάν τῶν πινόντων αὐτό, οὔτε ὡς ὀπωσδήποτε μεμολυσμένον δὲν εἶνε ὅμως καλὸν οὔτε ἀνώτερον τοῦ ὕδατος πολλῶν φρεάτων τῶν Ἀθηνῶν. Οἱ κάτοικοι τοῦ Πειραιῶς πίνουσι πρὸ πολλοῦ πολὺ χειρότερον η.

(1) Παράβαλε τοὺς ἀριθμοὺς τῆς ὑδροσταθμικῆς καταμετρήσεως ἐν τῷ χάρτη.

οἱ δ' ἄλλοι καίπερ παρ' αὐτὸ τὸ χεῖλος τῆς δεξαμενῆς ῥέοντες δὲν ἐκβάλλουσιν εἰς αὐτὴν εἰμὴ μετὰ διάστημά τι· ὁ γ δὲ οὐδ' ἐκβάλλει ἀπ' εὐθείας εἰς τὴν μεγάλην δεξαμενὴν Α, ἀλλ' εἰς ἑτέραν μικρὰν τὴν ε, κειμένην ὀπισθεν τοῦ βυζαντινοῦ τοίχου α, ἐκβάλλουσιν δὲ εἰς τὴν μεγάλην διὰ πηλίνου σωλῆνος διερχομένην διὰ τοῦ τοίχου α. Ὁ πυθμὴν τῆς μικρᾶς δεξαμενῆς ε κείται μόλις 2 μ. κατωτέρω τοῦ δαπέδου τῆς κοίτης, αἱ δὲ πλευραὶ αὐτῆς εἶνε ἐπιμελῶς κεχρισμένοι δι' ἀμμοκονίας· ὕψος αὐτῆς μέχρι τοῦ στεγάζοντος αὐτὴν βράχου 0,95, πλάτος 0,50, τὸ δὲ μῆκος δὲν σώζεται ὀλόκληρον. Τοῦ εἰς τὴν ε ἐκβάλλοντος ὕχου γ ὁ πυθμὴν δὲν εἶνε βαθύτερος τοῦ δαπέδου τῆς κοίτης τοῦ ποταμοῦ· οἱ δὲ γ' καὶ γ'' εἰς μικρὸν βάθος ἐσκαμμένοι, εἶνε κατὰ πρῶτον μὲν κλειστοὶ μικροτάτην ἔχοντες χωρητικότητα καὶ ἐπενδεδυμένοι πανταχόθεν δι' ὀπτοπλίνθων, μέχρις οὐ ἀπολήγουσιν εἰς ἐπιστόμια κτιστὰ διὰ λίθων καὶ ἀμμοκονίας εἰς μικρὸν ἀπὸ τῆς δεξαμενῆς διάστημα, ἀπὸ δὲ τῶν κτιστῶν τούτων ἐπιστομιῶν μέχρι τῆς δεξαμενῆς ἦσαν, ὡς φαίνεται, ἀνοικτοὶ ἄδηλον διατί. Ὅπωςδὴποτε βέβαιον εἶνε ὅτι οἱ μικροὶ οὗτοι ὕχου εἶνε περίπου σύγχρονοι τῶν τοίχων α καὶ α', προερχομένων, ὡς ἐκ τῆς κατασκευῆς εἶνε φανερὸν ἐκ τῶν βυζαντινῶν χρόνων.

Κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἡ δεξαμενὴ Α ἐπεχώσθη ἄδηλον ἐκ τίνος αἰτίας σχεδὸν ὀλόκληρος διὰ παντοίων κατειργασμένων λίθων ἐκ πολλῶν ἀρχαίων οἰκοδομημάτων εἰλημμένων (1),

(1) Ὅτι ἡ ἐπίχουσις δὲν ἐγένετο παλαιότερον τῶν βυζαντινῶν χρόνων, εἶνε βέβαιον, διότι ἔχι μόνον νομίσματα τοῦ Τσιμισκῆ εὑρέθησαν ἐπ' αὐτοῦ τοῦ πυθμῆνος, ἀλλὰ καὶ ἀρχιτεκτονικὰ τεμάχια βυζαντινῶν κτιρίων. Τὸ μέγεθος δὲ τῶν ἐν τῇ δεξαμενῇ λίθων καὶ ἡ συνήθως καλὴ διατήρησις αὐτῶν ἀποδεικνύουσιν ὅτι δὲν παρεσύρθησαν ὑπὸ τοῦ ῥέματος τοῦ Ἰλισοῦ, ἀλλ' ἐρίφθησαν ἐπίτηδες καὶ μάλιστα ἀρτίως ἀπὸ ἀρχαίων οἰκοδομημάτων ἀσπασθέντες, διότι μετ' αὐτῶν εὑρέθησαν καὶ σιδηροὶ δεσμοὶ μετὰ τοῦ περιεχυμένου μολύβδου. Ὁ ἀριθμὸς τῶν μεγαλύτερων ἐξ αὐτῶν ἀνήρχετο εἰς 200 περίπου. Οἱ ἀξιολογώτατοι διὰ τὸ μέγεθος ἦσαν οἱ ἐξῆς· μαρμαρινὴ παραστάς θύρας σωζομένη εἰς μῆκος 3,30 μ., πᾶχος 0,60· σκληρὸς τιτανόλιθος μῆκος 2 μ. πλ. 0,90, πᾶχος 0,45· σπόνδυλος κίονος πώρινος ἀκατάξεστος διαμέτρου 1,20, ὕψους 0,80· κίων μαρμαρίνος δωρικός σωζόμενος εἰς μῆκος 2,10, διάμετρος 0,65· βάθρον μαρμάρου πεντελησίου μῆκος 1,45, πᾶχος 0,70, ὕψους 0,55· κροκαλοπαγῆς λίθος μῆκος 1,30, πᾶχ. 0,50, ὕψ. 0,70· μαρμαρινὴ παραστάς μῆκ. 2,65, πᾶχ. 0,60, ὕψ. 0,30. Ἐκ πολυγωνικῶν τοίχων μόνον ὀλίγοι λίθοι εὑρέθησαν, ὀλίγοι δ' ὠσαύτως ἦσαν καὶ οἱ

βραδύτερον δ' ὡς φαίνεται κατεσκευάσθη ὁ 1,70 μ. βάθος ἔχων ὀχετὸς ἡ πρὸς ἐξαγωγήν ὕδατος πρὸς ἄρδουσιν καὶ ἔτι βραδύτερον πιθανῶς (1) ἐκτοπισθέντων τινῶν ἐκ τῶν ὑποκάτω λίθων ἐκτίσθη θολωτὴ δεξαμενὴ, ἐξ ἧς μέχρι τοῦ νῦν ἐσώθησαν οἱ πλάγιοι τοῖχοι α καὶ α'. Ἡ κτιστὴ βυζαντινὴ δεξαμενὴ δὲν εἶχε πυθμένα στεγανόν, διότι τὸ ὕδωρ ἀνέβρουε κάτωθεν, ἦτο δὲ ἐστεγασμένη διὰ θόλου ἡμικυλινδρικοῦ, οὗ τὰ ἔχνη τῆς καμάρας εἶνε καὶ νῦν εὐδιάκριτα ἐπὶ τοῦ πλάγιου τοίχου α', τὸ στόμιον δ' αὐτῆς ὑπῆρχε πιθανῶς κατὰ τὸ πρὸς τὸν τοίχον α ἄκρον, διότι οὗτος ὁ τοίχος φαίνεται ὅτι δὲν συνδέετο μετὰ τοῦ τοίχου τῆς προσθίας μακρᾶς πλευρᾶς αὐτῆς. Ἐκ τῶν τοίχων αὐτῆς ὁ μὲν α' εἶνε τεθεμελιωμένος ἐπὶ προεξέχοντος μέρους τοῦ βράχου τῆς στεφάνης, οἱ δὲ τοῖχοι τῶν μακρῶν πλευρῶν (2) καὶ ἐν μέρει καὶ ὁ α ἐπὶ τῶν παντοίων λίθων τῆς ἐπιχώσεως. Τὸ βάθος τῆς θολωτῆς δεξαμενῆς ταύτης εἶνε 2,90 κατωτέρω τοῦ δαπέδου τῆς κοίτης, ἦτοι 2 μ. περίπου ἀνωτέρω τοῦ πυθμένος τῆς δεξαμενῆς Α, τὸ δὲ πλάτος αὐτῆς σχεδὸν 2 μ. Ἡ δὲ δεξαμενὴ Β φαίνεται ὅτι οὐδέποτε ἐπεχώσθη ἐπίτηδες, διότι ἦτο πλήρης ἄμμου καὶ χαλίκων καὶ βράχων ἀποκεκομμένων ἐκ τῆς ἄνωθεν στεφάνης, ὀλίγοι δὲ σχετικῶς ἦσαν οἱ κατεργασμένοι λίθοι καὶ πολὺ μικρότεροι τῶν ἐν τῇ δεξαμενῇ Α, τινὲς δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ ρεύματος ἐφθαρμένοι.

Ἐπερὰν τῆς δεξαμενῆς Α εἶνε λελαξευμένη ἐν τῇ βράχῳ ἡ διῶρυξ Δ, ἣτις ἐξετείνεται μέχρι τοῦ πέρατος τῆς στεφάνης ὑπερὰν τοῦ φρέατος π', πιθανώτατα δὲ καὶ ὀλίγον ἐξωτερῶ, διότι μέρος τι τοῦ βράχου ἔχει ἀποκοπῆ βεβαίως. Ἐπειδὴ ὁμως ἡ δεξαμενὴ Α ἐσκάφη κατὰ τὸ πλεῖστον ὑποκάτω τοῦ βρά-

ἀκατέργαστοι οἱ ἐκ τῆς ὑπερκειμένης στεφάνης ἀποκοπέντες, τινὲς ἐξ αὐτῶν ὁμως ὑπερμεγέθεις. Μία πωρίνη πλίνθος ἀνεγνωρίσθη ἐκ τῆς κάτωθεν ἡμικυκλικῆς ἐντομῆς ὡς προερχομένη ἐκ τοῦ περιόλου τοῦ Ὀλυμπίου. Οὐδὲν ὁμως τεμάχιον ἠδύνατο νὰ ἀποδειχθῇ ὡς ἀνήκον εἰς τὸν παρὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην ἀνασκαφέντα ἀρχαῖον ναόν.

(1) Δύναται ὁμως ἐπίσης νὰ ὑποτεθῇ καὶ ὅτι ὁ ὀχετὸς ἡ κατεσκευάσθη μόλις μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς θολωτῆς δεξαμενῆς.

(2) Εἴς ἐκ τούτων ἀπεσπασμένος ἐκ τῆς ἀρχικῆς θέσεως αὐτοῦ εὐρέθη κατὰ μέγα μέρος σώος.

χου τῆς στεφάνης, ἡ ἄνευ ἐπαρκoῦς ὑποστηρίγματος μένουσα βραχῶδης ὀροφή αὐτῆς ἡ φέρουσα τὴν διώρυχα Δ κατέπεσεν, ὥστε ἤδη ὀλόκληρος ἡ δεξαμενὴ Α εἶνε ὑπαιθρος, ἐνῶ τὸ πάλαι ἦτο σχεδὸν ἅπασα ἐστεγασμένη ὑπὸ τοῦ βράχου (1). Ὁ ἐπιστεγάζων τὴν δεξαμενὴν βράχος δὲν εἶχεν ἴσως καταπέσει καὶ κατὰ τὸν χρόνον τῆς κατασκευῆς τῆς θολωτῆς βυζαντινῆς δεξαμενῆς, ὁ δὲ θόλος αὐτῆς κατεσκευάσθη μᾶλλον πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ βράχου, διότι ἄλλως ἂν ὁ βράχος δὲν ὑπῆρχε, δυσκόλως θὰ ἠδύνατο νὰ ἀντίσχη εἰς τὴν ὀρμὴν τοῦ ρεύματος ὁ κτιστὸς θόλος, ἐπ' αὐτῆς τῆς προχοῆς κείμενος. Ἡ κατασκευὴ τῆς διώρυχος Δ εἶνε περιεργοτάτη. Ἡ διεύθυνσις αὐτῆς δὲν εἶνε εὐθεῖα, ἀλλὰ καμπύλη κάμπτουσα πρὸς ἀριστερὰν μέχρι τοῦ νῦν σωζομένου τελευταίου ἄκρου αὐτῆς ὑπεράνω τοῦ φρέατος π', τὸ δὲ πλάτος αὐτῆς βαίνει στενευόμενον καθ' ὅσον προχωρεῖ τὸ ρεῦμα. Πλάτος αὐτῆς παρὰ τὸν φραγμὸν δ 4, 30, παρὰ δὲ τὴν δεξαμενὴν Α 3, 60. Τὸ δὲ κοίλον μέρος αὐτῆς δὲν εἶνε ἀπλοῦν, ἀλλ' εἰς τρία μέρη ὁ βράχος τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς ἔχει ἀφεθῆ ἐπίτηδες ἄκοπος καὶ προεξέχων, ὥστε ἀποτελεῖ φραγμοὺς στενεύοντας ἔτι μᾶλλον τὴν κοίτην (δ, δ', δ'') (2). Ἄλλος φραγμὸς κατωτέρω τοῦ δ δὲν ὑπάρχει κατὰ τὸ σωζόμενον μέρος τῆς διώρυχος, οὐδαμῶς ἀπίθανον ὅμως εἶνε νὰ ὑπῆρχεν ἐν τῷ ὑπεράνω τῆς δεξαμενῆς Α κειμένῳ μέρει αὐτῆς ἀρχόμενος ἐκ τῆς ὀλοσχερῶς κατεστραμμένης δεξιᾶς πλευρᾶς, καίτοι ἴσως ἡ βαθμηδὸν προιοῦσα στένευσις τῆς κοίτης ταύτης δυνατὸν νὰ καθίστα ἄλλον φραγμὸν περιττόν. Κατὰ τὰ σημεῖα σ ὅμως ὑπάρχουσιν ἐν ἑκα-

(1) Ἡ βραχῶδης ὀροφή τῆς δεξαμενῆς σχεδὸν δὲν θὰ ἦτο ὑψηλοτέρα τοῦ δαπέδου τῆς ὑπὸ τὴν στεφάνην κοίτης τοῦ Ἰλισοῦ.

(2) Ἐν τῷ φραγμῷ δ'' προεξέχει καὶ ἡ δεξιὰ πλευρὰ τῆς διώρυχος, ὥστε σχηματίζεται μεταξύ τῶν δύο προεξοχῶν στενὴ ἐλικοειδῆς διόδος, ἰκανῶς νῦν βεβλαμμένη. Μεταξὺ δὲ τῶν φραγμῶν δ καὶ δ'' στενὴ τις λωρὶς ἐκ τῆς κοίτης παρὰ τὴν δεξιὰν πλευρὰν προεξέχει κατὰ τινα ἑκατοστόμετρα τοῦ πρὸς ἀριστερὰν πυθμένος αὐτῆς. Ὁμοίᾳ δ' ἀνύψωσις ἀποτελοῦσα οἰοεὶ βαθμίδα ὑπάρχει καὶ μεταξύ τῶν φραγμῶν δ' καὶ δ'' παρὰ τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν (Σ) Καὶ ὁ μὲν φραγμὸς δ ἔχει τὸσον ὕψος, ὅσον καὶ αἱ πλευραὶ τῆς διώρυχος, οἱ δὲ δ' καὶ δ'' εἶνε ταπεινότεροι. Πόθεν ἄρχεται ἡ διώρυξ, δὲν ἐγένετο γνωστὸν, διότι δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀνασκάψω αὐτὴν ὀλόκληρον. Τὸ ἀνασκαφὲν μέρος ἔχει μῆκος 46 περίπου μέτρων ἀπὸ τῆς δεξαμενῆς.

τέρα πλευρᾶ τῆς τεχνητῆς κοίτης δύο μικραὶ στρογγύλαι ὅπαι ἀντικρίζουσαι πρὸς ἀλλήλας, ἄδηλον εἰς τί χρησιμεύουσαι (1).

Εἰς τί ἐχρησίμευσεν ἡ διῶρυξ Δ δὲν εἶνε εὐκόλον νὰ ρῆθῃ, βεβαιότατον ὅμως εἶνε ὅτι δὲν κατεσκευάσθη πρὸς διευκόλυν-σιν τοῦ ρεύματος τοῦ ποταμοῦ, ὅχι μόνον διότι ἡ κλίσις τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους τῆς κοίτης πανταχοῦ ὑπερήρκει, ἵνα ὁ ποταμὸς ρέῃ ἄνευ οὐδενὸς κωλύματος, ὡς δύναται τις νὰ ἴδῃ ἐκ τῶν ἀριθ-μῶν τῆς ὑδροσταθμικῆς καταμετρήσεως ἐν πίνακι Α', ἀλλὰ καὶ διότι ἡ καμπύλη διεύθυνσις αὐτῆς καὶ οἱ ἐντὸς φραγμοὶ καθι-στῶσι κατὰδηλον ὅτι ἡ διῶρυξ αὕτη δὲν ἐσκοπεῖ τὴν διευκόλυν-σιν τοῦ ρεύματος, ἀλλὰ τούναντίον τὴν ἀναχαίτισιν τῆς ὀρμῆς αὐτοῦ. Τοιοῦτου δ' ἔργου, οἷα ἡ διῶρυξ Δ, ὁ σκοπὸς ἀδύνατον εἶνε νὰ κατανοηθῇ, ἐὰν δὲν δεχθῶμεν ὅτι ὑπὸ τὴν βραχῶδη στε-φάνην ἐξ ἧς κατακρημνίζεται ὁ Ἴλισὸς ὑπῆρχέ τι, ὅπερ ἠδύ-νατο νὰ βλάβῃ τὸ ρεῦμα, ἐπομένως ὅτι τὸ μέρος τοῦτο δὲν ἦτο ἀρχῆθεν ἀπόλυτος τοῦ ποταμοῦ ἰδιοκτησία (2). Εἰς τὸ αὐτὸ δὲ συμπέρασμα ἄγουσι καὶ τὰ ὑποκάτω τῆς στεφάνης ἔργα τῶν ἀρ-χαίων, ἰδίως αἱ δεξαμεναὶ Α καὶ Β. Αὗται μὴ ἔχουσαι ἐκ-ροὴν μηδεμίαν (3) καταδεικνύουσιν ὅτι τὸ ἐν αὐταῖς συλλεγόμε-νον ὕδωρ ἦτο προωρισμένον νὰ καταναλίσκῃται ἐν αὐτῷ τούτῳ τῷ τόπῳ. Ἀλλὰ τίς δύναται νὰ κατασκευάσῃ τοιαύτας δεξαμε-νάς, ἵνα ἀρδεύῃ στενὴν καὶ ὑπὸ ὑψηλῶν ὄχθων περιβαλλομένην κοίτην ποταμοῦ μὴ ἐπιτρέποντος μηδεμίαν ἐν αὐτῇ καλλιέργειαν τοῦ ἐδάφους; Ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ παλαιὸν ὕδραγωγεῖον τοῦ Βουνοῦ κατωτέρω τῆς γεφύρας τοῦ νεκροταφείου παρακολουθεῖ

(1) Ὅτι εἰς αὐτὰς ἐστηρίζοντο τὰ ἄκρα ξυλίνου τινὸς φραγμοῦ τιθεμένου, ἵνα κρατῇ τὰ ὑπὸ τοῦ ρεύματος φερόμενα μικρὰ ξύλα καὶ τὰ τοιαῦτα, δὲν εἶνε πιθανόν, διότι πρὸς τοῦτο ἦσαν ἀπαραίτητοι καὶ ἕτεροι δύο ὅπαι κατωτέρω αὐτῶν, ἐκ-τὸς ἐὰν υποθέσωμεν ὅτι ὑπῆρχον ἐν τῷ πυθμένι, καὶ ἐξηφανίσθησαν διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ ὕδατος ἀποτριβῆς τοῦ βράχου. Ἐτέρα ὁπὴ πολὺ μεγαλύτερα, ἀλλ' ἀβαθῆς ὑπάρχει κατὰ τὸ πέρασ τοῦ βράχου ὑπεράνω τοῦ φρέατος π'.

(2) Πρὸς πρόληψιν πλημμυρῶν δὲν δύναται τις νὰ ὑπολάβῃ τὴν διῶρυχα ταύ-την κατεσκευασμένην, διότι κατωτέρω τῆς στεφάνης ἀμφότεραι αἱ ὄχθαι εἶνε πολὺ ὑψηλαὶ εἰς μακρὸν διάστημα.

(3) Ὁ ὄχετός η εἶνε πολὺ μεταγενέστερος τῆς δεξαμενῆς Α καὶ πολὺ ἀβαθέ-στερος αὐτῆς. Ὡσαύτως καὶ τὸ παλαιὸν ὕδραγωγεῖον κεῖται πολὺ ἀνωτέρω τοῦ πυθμένου τῶν δεξαμενῶν τούτων, ἰδίως τῆς Β.

πάντοτε τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ, προδήλως ἵνα μὴ τὰ εἰς αὐτὸ ἄγοντα φρέατα βλάπτωνται ὑπὸ τοῦ ρεύματος· ἀνωτέρω τῆς γεφύρας ὁμοῦς ὁ ἀρχαῖος ὄχετός δὲν διευθύνεται ἐκ τοῦ φρέατος π' διὰ τῆς συντομωτέρας ὁδοῦ πρὸς τὴν δεξιὰν ὄχθην, ἀλλ' ἐξακολουθεῖ παραμένων ἐν αὐτῷ τῷ μέσῳ τῆς κοίτης καὶ ὑπ' αὐτὴν τὴν προχοὴν μάλιστα τῆς διώρυχος Δ, μέχρις οὐ ἐνοῦται πρὸς τὸ ὑδραγωγεῖον τοῦ Βουνοῦ. Ὡσαύτως δὲ καὶ τινὰ λαξεύματα τοῦ βράχου παρὰ τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τῆς διώρυχος Δ καὶ πλησίον τοῦ τοίχου Γ, ἅτινα φαίνονται ὡς οἰκήματα ὁμοῖα πρὸς τὰ ἐν τοῖς παρὰ τὴν Πνύκα λόφοις ὑπάρχοντα, καὶ διακόσια περίπου μέτρα ἀνωτέρω τοῦ ρεύματος ἕτερον λάξευμα ρ, ὅπερ ἦτο πιθανῶς τάφος κατεστραμμένος νῦν κατὰ τὸ ἥμισυ τοῦ μήκους αὐτοῦ, οὐδεὶς βεβαίως θὰ προσεδόκα νὰ ἀπαντήσῃ ἐντὸς τῆς κοίτης τοῦ Ἴλισοῦ.

Ταῦτα πάντα ἡμεῖς τοῦλάχιστον νομιζομεν ὡς ἀναμφισβήτητα τεκμήρια ἀποδεικνύοντα ὅτι καὶ κατὰ τὸν χρόνον τῆς κατασκευῆς τοῦ παλαιοῦ ὑδραγωγείου καὶ κατὰ τὸν χρόνον τῆς κατασκευῆς τῶν δεξαμενῶν Α καὶ Β ὁ ποταμὸς δὲν ἔρρεεν ἐνταῦθα, ἀλλ' ὅτι ὑπῆρχον αὐτόθι ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων, ἅτινα οἱ ἀρχαῖοι μὴ θέλοντες ἐγκαταλείψωσιν εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ ποταμοῦ, ὅτε ἐκεῖνος ἐξ αἰτίας τινὸς ἐγένετο χρεῖα νὰ διέλθῃ ἐντεῦθεν, κατεσκευάσαν τὴν διώρυχα Δ, ἵνα ἀναστέλλῃ τὴν ὀρμὴν αὐτοῦ καὶ περιορίζῃ τὸ ρεῦμα ἐντὸς στενωπῶν ὀρίων. Ἐξ ὧσων δ' ἔγραψα ἀλλαχοῦ (1) ἐρμηνεύων τὸ προοίμιον τοῦ πλατωνικοῦ Φαίδρου νομιζῶ ὅτι ἀποδεικνύεται ἀσφαλῶς, ὅτι ἐνταῦθα ἔκειτο τὸ ἐκεῖ μνημονεύμενον ἱερὸν τῶν νυμφῶν καὶ τοῦ Ἀχελφού καὶ ἡ ποιητικώτατα περιγραφομένη σκηνὴ τοῦ διαλόγου τούτου, εὐλογώτατον δ' εἶνε νὰ ὑποτεθῇ ὅτι πρὸς προφύλαξιν τοῦ ἱεροῦ τούτου κατεσκευάσθη ἡ διώρυξ Δ.

Ἐπολείπεται νῦν νὰ δειχθῇ ὅτι ἦτο δυνατὸν νὰ διέρχεται δι' ἄλλης κοίτης ὁ Ἴλισός. Οὗτος σήμερον προσπίπτων εἰς τοὺς βραχώδεις πρόποδας τοῦ Ἀρδηττοῦ καὶ ἀποκρουόμενος ὑπ' αὐτῶν τρέπεται δεξιὰ πρὸς τὰ ΒΔ, μέχρις οὐ προσπίπτων εἰς τὸ παλαιὸν πρόχωμα Φ καὶ μετ' αὐτὸ εἰς τὸν βράχον Ρ ἀναγκάζεται νὰ

(1) Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἀθ. τοπ. σελ. 13-16 (= Ἐστία, 1894 σελ. 292).

τραπή πρὸς ἀριστεράν καὶ νὰ κατακρημνισθῇ ἐκ τῆς ὑπὲρ τὰς δεξαιμένας Α καὶ Β βραχίονας στεφάνης εἰς τὴν κατὰ τινα μέτρα χαμηλοτέραν κάτωθι τῆς στεφάνης κοίτην, ἀφοῦ ὀλίγον πρότερον διαιρεθῇ εἰς δύο βραχίονας, ἐξ ὧν ὁ ἀριστερός ῥέει πρὸς τὴν δεξαιμένην Β, ὁ δὲ δεξιὸς πρὸς τὴν Α. Πρὸ ὀλίγων δεκαετηρίδων ὁμοῦ ἔρρει διηρημένος εἰς δύο βραχίονας ἀπ' αὐτοῦ τοῦ Ἄρρηττοῦ, περιβάλλων δι' αὐτῶν ἐπίπεδον νησίδα, ἐν ἣ μετὰ μεγάλης πιθανότητος τοποθετεῖται τὸ ἱερὸν τῆς ἐν Κήποις Ἀφροδίτης (1), ἡ δ' ἀπεξηραμένη κοίτη τοῦ ἀριστεροῦ βραχίονος εἶνε καὶ νῦν εὐδιάκριτος μῆπω συγχωθεῖσα. Ὁ νῦν ἀπεξηραμένος ἀριστερός βραχίον τοῦ ποταμοῦ ὁ ἄλλοτε παρ' αὐτοὺς τοὺς πρόποδας τῶν πρὸς νότον τῆς κοίτης λόφων ῥέων ἰθεωρήθη ὑπὸ πολλῶν ὡς ἡ παλαιὰ κοίτη τοῦ ποταμοῦ, ἐξ ἧς ἐξετράπη κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους (2). Ἄλλ' ὁμοῦς ὅτι μὲν ὁ δεξιὸς βραχίον τοῦ ποταμοῦ ὑπῆρχεν ἐν τῇ ἀρχαιότητι, ἀποδεικνύει τρανότατα ἡ ὕπαρξις τοῦ ἐν ῥωμαϊκοῖς χρόνοις κατεσκευασμένου προχώματος Φ, ἕτερα δὲ τεκμήρια βεβαιοῦσιν ἀσφαλῶς ὅτι ὁ νῦν ἀπεξηραμένος ἀριστερός βραχίον ὄχι μόνον κατὰ τὴν ἀρχαιότητα δὲν ὑπῆρχεν ἀλλ' οὐδ' ἐν αὐτοῖς τοῖς μεσαιωνικοῖς χρόνοις, καὶ μόλις ἐν χρόνοις τουρκικοῖς (ἴσως κατὰ τὴν παρελθούσαν ἑκατονταετηρίδα) ἐπῆλθεν ἡ διαίρεσις τοῦ ποταμοῦ εἰς δύο βραχίονας ἀπὸ τῶν προπόδων τοῦ Ἄρρηττοῦ. Περὶ τούτου ἀσφαλῆστατον τεκμήριον εἶνε ὁ νότιος μακρὸς τοῖχος τῆς ἐν τῇ νησίδι ἐκτισμένης παλαιότητας χριστιανικῆς ἐκκλησίας (3), διότι κείμενος παρ' αὐτὴν τὴν

(1) Lolling, Topogr. v. Athen ἐν Müller, Handbuch d. Kl. Alt. III σελ. 323.

(2) Ὡς οὕτω ῥέον σημειοῦται ὁ Ἰλιός ἐν τοῖς γερμανικοῖς Χάρταις τῆς Ἀττικῆς φύλλω II καὶ παρὰ Curtius Stadtgesch. πίνακι IV.

(3) Ἡ ἐκκλησία αὕτη καίπερ μέχρις ἐδάφους νῦν κατεστραμμένη, εἶνε διὰ τὸ ὄλως ἑκτακτον μέγεθος αὐτῆς καὶ τὴν ἐξάαιρετον κατασκευὴν ἐν τῶν σπουδαιότατων χριστιανικῶν μνημείων τῶν Ἀθηνῶν. Τὸ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀσύνηθες σχῆμα τῶν βασιλικῶν, ὅπερ ἔχει, καὶ ἡ ἐν αὐτῇ ὕπαρξις κρύπτου δύνανται νὰ γενήσωσι τὴν ὑπόνοιαν ὅτι ἐκτίσθη ὑπὸ Φράγκων. Ἄλλ' ὄχι μόνον λίαν ἀπίθανος εἶνε ἡ κατασκευὴ τοσοῦτον μεγάλης ἐκκλησίας ἐν φραγκικοῖς χρόνοις, καὶ μάλιστα ἐν τόπω λίαν ἀπομακρυσμένῳ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τῶν ἐν αὐτῇ ἀνακτόρων τῶν Φράγκων δεσποτῶν, ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ ἐξάαιρετος κατασκευὴ τῶν θῶλων τῆς κρύπτου καὶ ἡ τέχνη τμημάτων τινῶν τοῦ ψηφιδωτοῦ ἐδάφους τῆς ἐκκλησίας,

δεξιάν ὄχθην τῆς ἀπεξηραμένης κοίτης οὐδαμοῦ καθ' ἅπαν αὐτοῦ τὸ μῆκος φαίνεται ἔχων κανονικὴν πρόσοψιν· ἀπ' ἐναντίας δὲ τοσοῦτον ἀνώμαλος εἶνε κατεσκευασμένος, ὥστε οὐδεμίαν καταλείπει ἀμφιβολίαν, ὅτι κατεσκευάσθη ἀρχῆθεν ὡς θεμέλιον μέλλον νὰ εἶνε κεκαλυμμένον διὰ παντός ὑπὸ τῆς γῆς, καὶ μόλις μετὰ μακρὸν χρόνον ἀπεκαλύφθη ὑπὸ τοῦ διελθόντος ἐκεῖθεν ποταμοῦ ἀπὸ τῆς καλυπτούσης αὐτὸν γῆς. Ἐκτὸς δὲ τούτου καὶ ἑτέρα ἐκκλησία νεωτέρα ταύτης ἢ παλαιὰ Ἁγία Φωτεινὴ (1) ἔκειτο, ὡς ἤκουσα παρὰ τῶν πρεσβυτέρων, ἐντὸς σπηλαίου κάτωθι τῆς στεφάνης ἐν θέσει, ἔνθα ἔμελλεν ἀφεύκτως νὰ κατακλύζεται ὑπὸ πάσης πλημμύρας τοῦ ποταμοῦ, ἂν οὗτος ἔρρεεν ἐκ τοῦ ὑπὲρ τὴν δεξαμενὴν Β μέρους τῆς στεφάνης. Ὁ δὲ τοίχος Γ ἐν τουρκικοῖς χρόνοις προφανῶς κατεσκευασμένος δὲν δύναται νὰ εἶχεν ἄλλον σκοπὸν ἢ τὴν προφύλαξιν τῆς παλαιᾶς ταύτης ἐν τῷ σπηλαίῳ ἐκκλησίας. Ὅτε δὲ οὗτος ἀπεδείχθη ἀνίκανος νὰ ἀναχαιτίσῃ τὴν ὀρμὴν τοῦ ρεύματος καὶ κατεστράφη ὀλοσχερῶς κατὰ μέγα μέρος, ἢ παλαιὰ Ἁγία Φωτεινὴ ἐγκατελείφθη κατ' ἀνάγκην, ᾠκοδομήθη δὲ ἀντ' αὐτῆς ἄνωθεν τῆς στεφάνης ἢ νῦν σωζομένη νέα ἐκκλησία. Τὰ γεγονότα ταῦτα λοιπὸν οὐδεμίαν καταλείπουσιν ἀμφιβολίαν ὅτι μέχρις αὐτῶν τῶν χρόνων τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας ὁ ποταμὸς δὲν εἶχε διέλθει ἐκ τοῦ ὑπὲρ τὴν δεξαμενὴν Β μέρους τῆς στεφάνης καὶ ἐκ τῆς ἀπεξηραμένης παρὰ τοὺς πρόποδας τῶν πρὸς νότον λόφων κοίτης.

Ἄφοῦ λοιπὸν ὁ Ἰλισὸς οὔτε ἐκ τούτου τοῦ μέρους διήρχετο οὔτε ἐκ τοῦ ὑπὲρ τὴν δεξαμενὴν Α μέρους τῆς στεφάνης, ὡς ἀπεδείξαμεν ἄνωτέρω, οὐδὲν ἄλλο ὑπολείπεται ἢ νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἔρρει δεξιώτερον τῆς νῦν κοίτης καὶ πλησιέστερον πρὸς τὸ Ὀλυμπιεῖον. Ἄλλ' ἐντεῦθεν μὲν τοῦ Ὀλυμπιείου καὶ οἱ βράχοι φαίνονται πανταχοῦ ἀβλαβεῖς ἀπὸ ἐπηρείας ρεύματος καὶ ὁ κατὰ τὴν δεξιάν ὄχθην ὑπάρχων βράχος Ρ ἐκώλυε τὸν ποταμὸν νὰ

ἄτινα ἔτυχε νὰ ἴδω ἀποκεκαλυμμένα φαίνονται ἀποδεικνύοντα ὅτι ὅλως τούναντίον ἢ κατασκευὴ αὐτῆς δὲν ἀπέχει πολὺ τῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων καὶ ἐπομένως ὅτι εἶνε ἴσως ἡ παλαιοτάτη τῶν ἐν Ἀθήναις ἐκκλησιῶν.

(1) Σήμερον ἡ ἐκκλησία αὕτη εἶνε ἀφανής, διότι ἀποκρύπτει αὐτὴν τὸ ἀνάλημμα τοῦ προαυλίου τῆς νέας ἐκκλησίας.

διέλθη έντεϋθεν. Πρέπει νά δεχθῶμεν λοιπὸν ὅτι ἐκεῖ ἔνθα ὁ ποταμὸς προσπίπτων πρὸς τὸ ῥωμαϊκὸν πρόχωμα Φ ἐξαναγκάζεται ὑπ' αὐτοῦ νά τραπῆ πρὸς ἀριστεράν, δὲν ὑπῆρχεν ἐν ἀρχῇ ἐμπόδιόν τι, ὥστε οὗτος ἐξηκολούθει ῥέων κατ' εὐθείαν πρὸς τὰ ἐμπρὸς καταλείπων ἐν τῇ ἀριστερᾷ ὄχθῃ τὸν βράχον Ρ. Ἐπειδὴ δὲ εἰς τὴν τοιαύτην πορείαν τοῦ ποταμοῦ ἐπιπροσθεῖ ὁ περιβόλος τοῦ Ὀλυμπιείου, εὐλογώτατον εἶνε νά ὑποθέσωμεν ὅτι οὗτος κεῖται ἐν μέρει ἐπὶ τῆς ἀρχαίας κοίτης τοῦ ποταμοῦ, ὅστις μετὰ τὴν κατασκευὴν αὐτοῦ ἐξηναγκάσθη διὰ τεχνητῶν μέσων νά παρεκτραπῆ ἐκ τῆς ἀρχικῆς κοίτης αὐτοῦ. Ὡς ἐκ τούτων φαίνεται ὅτι τὸ Ὀλυμπιεῖον τῶν χρόνων τοῦ Πεισιστράτου καὶ τῆς μετ' αὐτὸν ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος ἦτο σημαντικῶς μικρότερον τοῦ νῦν σωζομένου, προσεξετάθη δὲ ὁ περιβόλος αὐτοῦ κατὰ τοὺς ῥωμαϊκοὺς χρόνους καὶ κατέλαθε τὴν πρότερον οὖσαν κοίτην τοῦ ποταμοῦ (1).

Τὸ παρεκτρέψαν τὸ ρεῦμα τοῦ Ἰλισοῦ πρόχωμα Φ ἀναφέρει καθ' ὅσον γνωρίζω, μόνος ὁ Lolling (2) ὅστις ζῶν ἔτι κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀνασκαφῆς καὶ μετὰ πολλοῦ ἐνδιαφέροντος παρακολουθῶν αὐτὴν μοι ἔλεγεν ὅτι ἐγνωρίζεν αὐτὸ καὶ πρὸ τῆς κατασκευῆς τοῦ ἐπ' αὐτοῦ ὑκοδομημένου ἀναλήμματος τῆς σημερινῆς παροχθίου ὁδοῦ, ἦτο δὲ τότε εἰς πολὺ μεγαλύτερον μῆκος καταφανές, ἐφαινοντο δὲ καὶ ἀντηρίδες ὀπισθεν αὐτοῦ. Τὸ νῦν σωζόμενον μέρος αὐτοῦ εἶνε ὀλόκληρον κάλλιστα κατεσκευασμένον opus incertum ὁμοιον πρὸς τὸ ὀπίσθιον παραγέμισμα τοῦ περιβόλου τοῦ Ὀλυμπιείου, ἢ νῦν ἐλλείπουσα πρόσοψις αὐτοῦ ὅμως ἴσως ἀπετελεῖτο ἐκ μεγάλων λίθων. Ὁ Lolling ἐξέλαβεν αὐτὸ ὡς παρόχθιον κρηπίδωμα (Uferquai), ἀλλὰ τὸ μέγα πάχος αὐτοῦ ἐνισχυόμενον καὶ ὑπὸ τῶν ἀντηρίδων ἀποδεικνύει ὅτι ἦτο προωρισμένον νά ἀνθίσταται εἰς ὅλην τοῦ ποταμοῦ τὴν ὁρμὴν. Δὲν δύναται δὲ νά ὑποθεθῆ ὅτι κατεσκευάσθη τοσοῦτον στερεόν, ἵνα ὑποβαστάζῃ ἐπίχωσιν ἐκ τῶν ὀπισθεν, διότι ἡ παρ' αὐτὸ ὄχθη καὶ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἦτο μέχρι πρὸ μικροῦ λίαν ταπεινή, ἀναμφιβόλως δὲ οὐδ' ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἦτο ὑψηλότερα, ὡς ἀποδεικνύει ἢ διὰ τοῦ προχώματος διερχομένη θολωτὴ ὑπό-

(1) Ἴδε καὶ Συμβολ. σελ. 5 - 6 (= Ἑστία 1894 σελ. 289).

(2) Bäder, Griechenland² σελ. 49.

νομος φ ἔχουσα μόλις 0,65 ὕψος ὑπὲρ τὸ δάπεδον τῆς κοίτης τοῦ ποταμοῦ.

Εἰς τὸν ροῦν τοῦ Ἰλισοῦ διὰ τοῦ Ὀλυμπιείου οὐδὲν κώλυμα παρέχει τὸ ἔδαφος· ἀπ' ἐναντίας μάλιστα ἡ σύστασις αὐτοῦ δεικνύει ὅτι ἐν τῷ διαστήματι τῶν αἰώνων πολλάκις κατεκλύσθη ὑπὸ τοῦ ποταμοῦ εἰς μέγα πλάτος. Ἄπαν τὸ κοῖλον μέρος ἀπὸ τῶν πρὸς βορρᾶν ὑψωμάτων μέχρι τῆς νῦν κοίτης τοῦ ποταμοῦ πληροῖ στρῶμα ἀμμόδους χεράδος ἀναμειγμένης μετὰ ἐρυθροῦ ἀργιλώδους πηλοῦ, ὅπερ χαλαρὸν ὄν πρὸς τὰ ἄνω συμπήγνυται ἐπὶ μᾶλλον πρὸς τὸ βάθος, μέχρις οὐ ἀποτελεῖ μιγάδα λίθον εὐκόλως διαλυόμενον (1). Τὸ ὑπὸ τοῦ Ἰλισοῦ ἐν παναρχαίοις χρόνοις κατενεχθὲν στρῶμα τοῦτο ἐκτείνεται καὶ ὑπὸ τὸ Ὀλυμπιεῖον καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ ὑπὸ τὰ θεμέλια τοῦ ὑφ' ἡμῶν ἀνασκαφέντος κατὰ τὴν δεξιᾶν ὄχθην ῥωμαϊκοῦ ναοῦ. Τὸ πάχος αὐτοῦ κατὰ τόπους τοῦλάχιστον εἶνε ἰκανῶς μέγα, διότι ἡμεῖς σκάψαντες ὑπὸ τὸν στυλοβάτην τοῦ εὐρεθέντος ῥωμαϊκοῦ ναοῦ μέχρι 5 μ. βάθους δὲν εὕρομεν ἕτερον στρῶμα. Κατὰ τὴν ὑδροσταθμικὴν καταμέτρησιν τοῦ κ. Wilberg τὸ σημερινὸν ἔδαφος παρὰ τὴν ΒΑ γωνίαν τοῦ περιβόλου τοῦ Ὀλυμπιείου κεῖται 78,63 ὑπὲρ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης, τὸ δὲ ὑπὸ τὴν ἐπίχωσιν φυσικὸν ἔδαφος εὐρέθη κατὰ τὴν ἐν ἔτει 1888 γενομένην ἀνασκαφὴν ὑπὲρ τὰ 4 μ. βαθύτερον (2), ἤτοι μόλις ὀλίγον τι ὑπὲρ τὰ 5 μ. ὑψηλότερον τῆς κοίτης τοῦ ποταμοῦ παρὰ τὸ πρόχωμα Φ, ἐχούσης ὕψος 69,01 μ. Ἐκ τῆς ΒΑ γωνίας τοῦ Ὀλυμπιείου ὁμως μέχρι τῆς νῦν κοίτης τοῦ Ἰλισοῦ τὸ

(1) Παρὰ τὸ Ὀλυμπιεῖον ὁ μιγάς οὗτος λίθος σχεδὸν δὲν εἶνε συμπαγέστερος τεχνητῆς ὠμῆς πλίνθου, ἀλλαχοῦ ὁμως ὡς λ. χ. ἐν τῇ δεξιᾷ ὄχθῃ ἀντικρὺ τοῦ Σταδίου εἶνε σκληρός. Ἐκ τοῦ μαλακοῦ τούτου λίθου ἦτος κατασκευασμένον καὶ τὸ παρὰ τὸ Ὀλυμπιεῖον παλαιὸν τεῖχος τῆς πόλεως. Πρὸβλ. Vitruv. II, 8, 9: (latere structum) Athenis murum qui spectat ad Hymettum montem et Pentelensem. Plin. Hist. N. XXXV, 14, 172, Ross, Arcæol. Aufs. A'. σελ. 232. Ἐξ αὐτοῦ εὔρε κατασκευασμένους καὶ τοίχους τινὰς ἐντὸς τοῦ Ὀλυμπιείου ὁ Penrose.

(2) Τὴν πληροφορίαν ταύτην ὄφελω εἰς τοὺς κκ. Στέφανον Κουμανοῦδην καὶ Γ. Νικολαΐδην ἐφορεύσαντας τῶν κατὰ τὸ ἔτος 1888 ἀνασκαφῶν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας καὶ τὸν ἐπιστάτην τῶν αὐτῶν ἀνασκαφῶν Ἐλευθέριον Καμπάνην. Πρὸβλ. καὶ Πρακτ. τῆς Ἀρχ. Ἐτ. 1888 σελ. 19.

ἔδαφος ἀποκλίνει πολύ, ὥστε οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι πολὺ πρὸ τῆς ΝΑ γωνίας τοῦ περιβόλου αὐτοῦ καθίσταται ταπεινότερον τῆς παρά τὸ πρόχωμα Φ κοίτης· ἐν δὲ τῷ ἀνακαλυφθέντι μικρῷ γὰρ ὄχι μόνον τὸ ἀρχικὸν ἔδαφος, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ ποταμόχωστον κείται κατωτέρω τοῦ δαπέδου τῆς κοίτης παρά τὸ πρόχωμα Φ, ἥτοι 68,88 μ. ὑπὲρ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης. Πόσον μέρος τοῦ Ὀλυμπιεῖου κατεῖχεν ἡ κοίτη δὲν δύναται νὰ προσδιορισθῇ εἰμὴ δι' ἐκτεταμένης ἀνασκαφῆς ἐν αὐτῷ, τὰ βαθύτατα θεμέλια ὅμως τῶν κιόνων τοῦ ναοῦ τὰ κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Penrose ἀποκαλυφθέντα δεικνύουσιν ὅτι τὸ ἔδαφος εἶνε αὐτόθι λίαν ταπεινόν, ὥστε οὐδαμῶς ἀπίθανον φαίνεται νὰ διήρχετο τὸ ρεῦμα πλησίον αὐτῆς τῆς ΝΑ γωνίας τοῦ προνάου· βεβαίως ὅμως δὲν ἐχώρει πολὺ κατὰ μῆκος ἐντὸς τοῦ περιβόλου, διότι τὸ ὕψωμα τῆς γῆς τὸ ἐν τῷ κατὰ τὸ ἔτος 1888 ἀνακαλυφθέντι προπύλῳ μέχρι τοῦ σημερινοῦ δαπέδου φθάνον καὶ περαιτέρω πρὸς βορρᾶν ἔτι μᾶλλον ἀνυψούμενον ἐκτείνεται καὶ πρὸς Ν δι' ἅπαντος τοῦ πλάτους τοῦ ἱεροῦ, ὥστε ἐξηνάγκαζε τὸν ποταμὸν νὰ τραπῆ πρὸς ἀριστερὰν χυνόμενος εἰς τὴν νῦν κοίτην ὄχι πολὺ κατωτέρω τῆς γεφύρας τοῦ νεκροταφείου.

Τὸ ρεῦμα τοῦ ποταμοῦ φαίνεται ὅτι οὐδὲ μετὰ τὴν κατασκευὴν τῆς διώρυχος Δ ἐπιπτεν ἐντὸς τῆς δεξαμενῆς Α, διότι ἂν ἡ διώρυξ αὕτη ἐσώζετο μέχρι τοῦ φαινομένου πέρατος αὐτῆς ὑπὲρ τὸ φρέαρ π', τὸ ὕδωρ μόλις θὰ ἐπιπτεν ἐντὸς τῆς δεξαμενῆς πληττον αὐτὸ τὸ χεῖλος αὐτῆς. Ἐὰν δεχθῶμεν ὅμως ὅτι ἐν τῇ ἀρχαιότητι ὁ βράχος τῆς στεφάνης προεῖχεν ὀλίγον τι (δύο μέτρα περίπου) ἐντεῦθεν τοῦ φρέατος π', ὡς εἶνε πιθανώτατον καὶ σχεδὸν εἰπεῖν βέβαιον (1), ἡ διώρυξ Δ προεκτεινομένη καὶ ἐνταυτῷ ἀκολουθοῦσα τὴν καμπύλην διεύθυνσιν αὐτῆς ἐκβάλλει ἔξω τῆς δεξαμενῆς. Καὶ ἐκ τοῦ χείλους δὲ τῆς δεξαμενῆς ἔχουσιν ἀναμφιβόλως ἀποκοπῆ τεμάχια, ἀφ' ὅτου ὁ ποταμὸς εἰσέρρουσεν εἰς αὐτὴν καταπεσόντος μέρους τοῦ πυθμέ-

(1) Βράχοι ὑπερμεγέθεις ἐκ τῆς στεφάνης ἀποκεκομμένοι ὑπῆρχον πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς ἱκανοὶ καλύπτοντες τὰ κάτωθι ἔργα τῶν ἀρχαίων, συνετρίψαμεν δ' αὐτοὺς ἡμεῖς πρὸς ἐξερεύνησιν τοῦ ἔδαφους. Σημειοῦνται ἐν τῷ χαρτογραφικῷ σχεδιάσματι παρὰ Curtius Stadtgesch. σελ. 87.

νος τῆς διώρυχος. Κτίρια ὑπὸ τὴν στεφάνην δὲν εὐρέθησαν πλὴν τοῦ μακροῦ καὶ ἴσως καθ' ἅπαν τὸ πλάτος τῆς κοίτης ἐκτεινομένου τοίχου Ζ, ὅστις ἴσως εἶνε τεχνητὸς καταρράκτης ἢ κατασκευὴ αὐτοῦ εἶνε κακὴ καὶ ἴσως δὲν εἶνε παλαιός. Τὸ δὲ παρὰ τὸ φρέαρ π''' γωνιώδες ὄρυγμα Λ βάρους 1,60 μ. δὲν εἶνε φανερόν πρὸς τί ἐσκάφη ἐν τῷ βράχῳ, κεῖται ὁμως τόσον πλησίον τοῦ φρέατος π''', ὥστε πρέπει νὰ ὑποτεθῆ ὅτι ὁ τοῦτο ἀνορύξας ἢ δὲν ἐγνώριζε τὸ φρέαρ π''', ἢ δὲν ἐφρόντιζε νὰ μὴ καταστρέψῃ αὐτό.

Ἐν τῇ ἀριστερᾷ ὄχθῃ ἠρευνήθη διὰ σκαφῆς τὸ παρὰ τὴν ἐκλησίαν τῆς Ἀγίας Φωτεινῆς μέρος ἄνωθεν τῆς στεφάνης. Τὸ καὶ πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς γνωστὸν λαξευτὸν οἶκημα Ο καθαρισθὲν οὐδὲν ἀπεκάλυψε πλὴν τάφου ἐσκαμμένου κατὰ τὴν ΝΑ γωνίαν αὐτοῦ καὶ οὐδὲν περιέχοντος. Ἀνωτέρω τοῦ οἰκήματος τούτου ὁ βράχος εἶνε ὠμαλισμένος καὶ ἔχει τετράγωνόν τινα ὀπὴν πρὸς ἔνθεσιν ἀναθήματος πιθανῶς (1). Ἐν τισὶ δὲ μικραῖς τάφοις, ἃς ἀνωρύξαμεν κατωτέρω τοῦ οἰκήματος τούτου πρὸς τὴν γέφυραν τοῦ νεκροταφείου εὐρέθησαν μόνον τοιχία τινὰ τουρκικῶν χρόνων.

Ἐν δὲ τῇ δεξιᾷ ὄχθῃ τὸ μὲν καὶ πρότερον γνωστὸν ἐντὸς τοῦ κτήματος Τσαουσοπούλου φρέαρ Θ, ὅπερ πιθανῶς εἶνε στόμιον ὑδραγωγείου παλαιοῦ πολὺ μετασκευασμένον ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις, δὲν κατωρθώθη δυστυχῶς νὰ ἀνασκαφῆ (2).

Ὁ δὲ πλησίον τῆς διώρυχος Δ ὄχετός Ε εἶνε ὀλόκληρος ἐσκαμμένως ἐν τῷ βράχῳ ἐπὶ λίαν κατωφεροῦς ἐδάφους. Τὸν χρόνον τῆς κατασκευῆς αὐτοῦ δεικνύει σαφῶς μικρὸν τμήμα αὐτοῦ (ε), ὅπερ εἶνε κατεσκευασμένον κτιστὸν ἐν τοῖς ἐσχάτοις ῥωμαϊκοῖς ἢ τοῖς βυζαντινοῖς χρόνοις. Κατὰ πρῶτον ὑπέλαβον ὅτι ἡτό ὄχετός ἀκαθάρτου ὕδατος καὶ ὅτι ἐπίτηδες ἢ διεύθυνσις αὐτοῦ δὲν εἶνε εὐθεία, ἵνα μὴ ἐκβάλλῃ εἰς τὴν δεξιαμενὴν Α· καθαρισθεὶς ὁμως ἀπεδείχθη ὅτι ἔχει τὸν πυθμένα ἐστενωμένον διὰ μικρῶν

(1) Ἴδε καὶ τὸ παρὰ Curtius ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 87 σχεδιαγράφημα.

(2) Ὅσα λέγει ὁ Stark (παρὰ Wachsmuth, Stadt Athen I σελ. 275) δὲν ἀρμύζουσιν εἰς τὸ φρέαρ τοῦτο, καίτοι δὲν δύναται νὰ ἐννοῇ ἄλλο, διότι τοιοῦτον τι, ὅποιον τὸ ὑπ' αὐτοῦ περιγραφόμενον δὲν ὑπάρχει ἐνταῦθα. Φαίνεται ὅτι ἐκ σφάλματος τῆς μνήμης συγχέει αὐτὸ πρὸς ἄλλο τι.

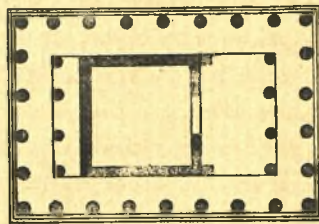
τοιχιῶν ἐκατέροθεν ἐκτισμένων, ὅπερ δὲν συμβιβάζεται πρὸς ὄχε-
τὸν ἀκαθάρτου ὕδατος. Ἐνεκα τῆς μεγάλης κλίσεως τοῦ ἐδά-
φους ὁ πυθμὴν αὐτοῦ δὲν εἶνε ἐπίπεδος, ἀλλ' ἔχει ἀκανονίστους
ἀναβαθμούς.

Ὀλίγον ἀνωτέρω τούτου ὑπῆρχον πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς φα-
νερὰ λείψανα ἐρείπιου τινὸς ἐκ μεγάλων πωρίνων λίθων, ἅτινα
ἐνομίζοντο ὑπὸ τῶν ἀρχαιολόγων ὡς λείψανα τοῦ τείχους τῆς
πόλεως. Ταῦτα ἀνασκαφέντα ἀπεδείχθησαν ὅτι ἦτο μικρὸς ναὸς
ἐν ῥωμαϊκοῖς χρόνοις κτισθεὶς, μεταβληθεὶς δὲ εἶτα εἰς ἐκκλησίαν.
Τὸ κατὰ τὸ πρὸς δεξιὰν ἄκρον τοῦ πίνακος Α σχεδιαγράφημα
τοῦ κ. Wilberg παριστᾷ αὐτὸν ἐν μείζονι μεγέθει. Τὰ θεμέλια
αὐτοῦ εἶνε ἐκτισμένα διὰ μικρῶν λίθων μετ' ἀμμοκονίας συνδεδε-
μένων (opus incertum), ὀλόκληρον δὲ τὸ ἐμβαδὸν αὐτοῦ εἶνε
πεπληρωμένον καὶ αὐτὸ διὰ μικρῶν λίθων καὶ ἀμμοκονίας· οἱ
τοιχοὶ τῶν θεμελίων ὅμως εἶνε ἐπιμελέστερον κατεσκευασμένοι καὶ
ικανῶς εὐδιάκριτοι ἀπὸ τοῦ παραγεμίσματος τούτου πρὸ πάντων
παρὰ τὴν δυτικὴν πλευράν. Τὰ ἀνώτερα μέρη εἶνε ἐκτισμένα διὰ
πωρίνων λίθων εἰλημμένων ἐκ παλαιότερων κτιρίων (1), ὅθεν καὶ
ἡ πληθὺς τῶν τὸρμων καὶ τῶν ὀπῶν τῆς ὑπομοχλεύσεως. Ἡ ὄλη
κατασκευὴ αὐτοῦ εἶνε ἡμελημένη, οἷα ἐν χρόνοις παρακμῆς. Ὁ
ναὸς ἦτο περίπτερος, ἐκ τοῦ στυλοβάτου τῆς περιστάσεως ὅμως
σώζεται μόνον ἡ πρὸς βορρᾶν μακρὰ πλευρά, καὶ αὐτῆς ὄχι ὁ
ἀνώτατος ὑπ' αὐτοῦς τοὺς κίονας κείμενος δόμος τῶν λίθων, ἀλλ'
ὁ ὑπ' αὐτὸν (Α). Ἡ περίξ στοὰ ἦτο ἐπεστρωμένη διὰ πλακῶν
πάχους 0,23 μ. περίπου, ὡς εἶνε φανερόν ἐκ τῆς λαξεύσεως τῶν
λίθων τοῦ σηκοῦ, καίτοι οὐδὲν ἴχνος τῶν πλακῶν τούτων διε-
σώθη. Ὁπισθόδομος δὲν ὑπάρχει. Ἡ πρὸς νότον πλευρὰ τοῦ ση-
κοῦ εἶνε ὀλόκληρος κατεστραμμένη, αἱ δ' ἄλλαι σώζονται μόνον
μέχρις ἐδάφους. Ἐκ τῶν ἐπὶ τῆς πλευρᾶς Β σωζομένων γραμ-
μῶν α φαίνεται ὅτι ὁ τοίχος τοῦ σηκοῦ εἶχε πάχος 0,59. Ὁ-
ποῖα ἦσαν αἱ παραστάδες τοῦ προνάου δὲν εἶνε σαφές, διότι αἱ
ἐπὶ τοῦ δαπέδου γραμμαὶ β καὶ β' εἶνε συγκεχυμένα, ὑπάρχει
δὲ πλησιέστατα τοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ καὶ τετράγωνος βαθεῖα

(1) Ὅχι ὅμως καὶ πολὺ παλαιότερων, ὡς εἶνε φανερόν ἐκ τοῦ σχήματος τῶν
δεσμῶν. Τινὲς ἐκ τῶν λίθων δὲν εἶνε πώρινοι, ἀλλ' ἐκ μιγάδος πέτρας.

ὀπῆ ε πρὸς στερέωσιν ἀναθήματός τινος ἴσως, ἥτις ὅμως ἀναμφιβόλως προέρχεται ἐκ παλαιότερας χρήσεως τοῦ λίθου πρὸ τοῦ νὰ χρησιμοποιηθῆ εἰς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ ναοῦ. Ἐὰν ἐκλάβωμεν τὰς γραμμὰς β ὡς ἀσφαλῆ ἔχνη τῆς παραστάδος, αὕτη θὰ ἦτο ἀσυμμέτρως βραχεῖα, τὸ δὲ πάχος αὐτῆς θὰ ἦτο 0,70. Πόθεν προέρχονται δὲ αἱ ἐν τῇ πλευρᾷ Η δύο γραμμαὶ δ, ἀγνοῶ.

Ἐν τῷ στυλοβάτῃ τοῦ προνάου διεσώθησαν τὰ ἔχνη τριῶν κίωνων διαμέτρου 0,80, ἡ δὲ θέσις τοῦ τετάρτου δύναται νὰ εὑρεθῆ ἐξ ἀναλογίας τῶν ἄλλων. Ὡς ἐκ τῆς πλημμελοῦς κατασκευῆς τοῦ κτιρίου τινὲς ἐκ τῶν κίωνων τούτων δὲν στηρίζονται ὀλόκληροι ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου, ἀλλὰ καὶ ἔξω αὐτοῦ κατὰ 0,10. Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῇ ἀντιστοίχῳ δυτικῇ πλευρᾷ μεταξύ τοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ καὶ τοῦ θεμελίου τοῦ στυλοβάτου τῆς στοᾶς ἡ ἀπόστασις εἶνε μεγαλύτερα ἢ μεταξύ τοῦ ἔχοντος τὰ ἔχνη τῶν κίωνων στυλοβάτου τοῦ προνάου καὶ τοῦ πρὸ αὐτοῦ στυλοβάτου τῆς στοᾶς, καὶ προσέτι ἐπειδὴ τὸ μεταξύ τοῦ ὀπισθίου τοίχου τοῦ σηκοῦ καὶ τοῦ πρὸ αὐτοῦ στυλοβάτου τῆς στοᾶς διάστημα δὲν πληροῦται ἀπλῶς διὰ τοῦ εἰρημένου ἐκ μικρῶν λίθων καὶ ἀμμοκονίας παραγεμίσματος, ἀλλὰ διακρίνεται ἰδιαίτερος τοῖχος ἐν τῷ μεταξύ ὁ Κ, πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι καὶ ἐν τῷ ὀπισθίῳ μέρει τοῦ σηκοῦ ὑπῆρχε δευτέρα ἐνδοτέρα κιονοστοιχία ἀντίστοιχος τῇ ἐν τῷ προνάῳ. Ὁ δὲ κίων, οὗ τὰ ἔχνη φαίνονται ἐν τῷ δαπέδῳ τοῦ ὀπισθίου τοίχου τοῦ σηκοῦ ἐστήθη αὐτόθι ἀναμφιβόλως καθ' οὓς χρόνους ὁ ναὸς μετεβλήθη εἰς χριστιανικὴν ἐκκλησίαν. Τῆς θύρας τοῦ σηκοῦ τὸ πλάτος δὲν δύναται νὰ ὀρισθῆ ἀκριβῶς, καίτοι εὐδιάκριτοι εἶνε οἱ τόρμοι τῶν παραστάδων αὐτῆς ἐν τῷ τοίχῳ Ζ. Ἐξαιρουμένων λοιπὸν τῶν παραστάδων τοῦ προνάου καὶ τοῦ πλάτους τῆς θύρας τοῦ σηκοῦ ἡ κατὰ δάπεδον κατατομὴ τοῦ ναοῦ δύναται νὰ ὀρισθῆ κατὰ τὰ λοιπὰ ἀσφαλῶς, ὡς δεικνύει τὸ ἄνωθεν διάγραμμα.

0 5 10μ

Περὶ τῆς καθ' ὕψος κατασκευῆς αὐτοῦ οὐδὲν δύναται νὰ ρηθῆ ἀσφαλῶς, διότι οὐδὲν βέβαιον λείψανον διεσώθη. Μικρότατά τινα τεμάχια μαρμαρίνου δωρικοῦ γείσου μετὰ σταγόνων εὐρεθέντα ἐντὸς τοῦ ναοῦ ἐφαίνοντο δεικνύοντα ὅτι ἦτο δωρικοῦ ρυθμοῦ, ἐνόμισα μάλιστα κατὰ πρῶτον ὅτι ἠδύναντο νὰ ἀποδοθῶσιν εἰς αὐτὸν καὶ τεμάχια τινα μικρῶν δωρικῶν κίωνων μετὰ εἰκοσι βραδύσεων εὐρεθέντα ἐντὸς τῆς δεξαμενῆς Α μετὰ τῶν ἄλλων λίθων, καίτοι οὐδενὸς αὐτῶν ἡ διάμετρος ὑπερβαίνει τὰ 0,65, καθ' ὅσον σώζονται. Βραδύτερον ὅμως παρετήρησα ὅτι τὰ εὐρεθέντα τεμάχια δωρικοῦ γείσου προέρχονται ἐκ δύο διαφόρων οἰκοδομημάτων, ὥστε δὲν δύναται μετ' ἀποχρώσεως πιθανότητος νὰ ἀποδοθῶσιν εἰς τοῦτον τὸν ναόν.

Ὅτε ὁ ναὸς μετεβλήθη εἰς ἐκκλησίαν, ἡ στοὰ τοῦ προνάου φαίνεται ὅτι ἀπικοδομήθη μεταβληθεῖσα εἰς ἅγιον βῆμα, διότι ὁ βόθρος Γ, ἐν ᾧ ἀναμφιβόλως ὑπῆρχον τὰ ὑπὸ τὴν ἁγίαν τράπεζαν κατὰ τὰ ἐγκαίνια τῶν ἐκκλησιῶν κατατιθέμενα ἅγια λείψανα, ὑπάρχει ἐν τῷ προνάῳ. Τὰ ἅγια λείψανα ὑπῆρχον καταθειμένα ἐντὸς παλαιᾶς ἑλληνικῆς νεκροδόχου κάλπης γ ἐκ λίθου μέλανος ἐχούσης τέσσαρα ὠτα. Λείψανά τινα κάκιστα ὑποδημένων τοίχων Β. καὶ Β' ἴσως ἀνῆκον εἰς τὰς ἀψίδας τοῦ ἁγίου βήματος. Ἡ ἐξωτερικὴ κιονοστοιχία ἐν μέρει τοῦλάχιστον θὰ ἦτο ἔκτοτε κατεστραμμένη, διότι ἀδύνατον θὰ ἦτο νὰ ἀνορυχθῆ ὁ κατὰ τὴν μεσημβρινὴν μακρὰν πλευρὰν τάφος ὡς ἀνωρύχθη, ἂν ὑπεράνω ἴσταντο κίονες. Τάφοι χριστιανικοὶ ἐκτὸς τῶν ἐν τῷ σχεδιαγραφῆματι σημειουμένων εὐρέθησαν καὶ ἄλλοι, ἦτοι τρεῖς μὲν πρὸς βορρᾶν τοῦ στυλοβάτου Α δύο δὲ κατὰ τὴν νοτιὰν πλευρὰν. Πάντες οὐδὲν ἄλλο περιεῖχον πλὴν ὀστέων· μόνον ἐν τῷ ἐντὸς τοῦ σηκοῦ εὐρισκομένῳ εὐρισκομένῳ εὐρέθησαν δύο ἀργυρᾶ ἐνώτια καὶ δύο μικροὶ ὀστέϊνοι σταυροί.

Εἰς τίνα θεὸν ἀνῆκεν ὁ ναὸς οὗτος, δὲν δύναται νὰ γνωσθῆ, διότι οὔτε ὑπὸ τινος τῶν ἀρχαίων μνημονεύεται, οὔτε ἡ ἀνασκαφὴ παρέσχε τεκμήριόν τι. Μετὰ τινος μόνον πιθανότητος ἠδύνατό τις νὰ ἀναφέρῃ εἰς αὐτὸν τὴν μαρτυρίαν τοῦ ὑπὸ Leake (1) καὶ ἄλλων ἐκδεδομένου Βιενναίου Ἀωνύμου, ὅτι πρὸς *νότον* τοῦ

(1) Topogr. von Athen σελ. 346 ἐξ.

Ὀλυμπιεῖου «ἔστιν οἶκος βασιλικὸς πλὴν ὥραιος, εἰς ὃν κατερχόμενος ὁ δούξ εἰς εὐαχλίαν ἐκινεῖτο· ἐκεῖ ἐστὶ καὶ ἡ Νεάκρουτος πηγὴ, ἡ Καλλιρόη, εἰς ἣν λουόμενος ἀνῆρχετο εἰς τέμενος τὸ τῆς Ἥρας λεγόμενον καὶ προσήχετο». Ὑπὸ τὰ θεμέλια αὐτοῦ παρὰ τὴν ΝΑ γωνίαν ὑπάρχει ἱκανῶς εὐρεῖα ὑπόνομος διωρυγμένη ἐντὸς τοῦ ἐξ ἀμμώδους χεράδος στρώματος, περὶ οὗ ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω. Διευθύνεται πρὸς ἀνατολάς, ἡ δὲ χρῆσις αὐτῆς εἶνε ἄδηλος· ὀχετὸς ὕδατος ὅμως δὲν ἦτο, διότι τὸ στρῶμα τῆς χεράδος, ἐν ᾧ εἶνε διωρυγμένη, καίπερ ἱκανῶς συμπαγὲς διαλύεται εὐκολώτατα ὑπὸ τοῦ ὕδατος. Φαίνεται δὲ ὅτι εἶνε παλαιότερα τοῦ ναοῦ, διότι ὑπ' αὐτὰ τὰ θεμέλια εἶνε κατεστραμμένη.

Κάτωθι τοῦ ναοῦ τούτου εὐρέθη τμημὰ τι τοῦ ῥωμαϊκοῦ τείχους τῆς πόλεως. Εἶνε ὠκοδομημένον στερεώτατα ἐκ παντοίων λίθων καὶ ἀμμοκονίας· ἐν αὐτῷ δὲ εὐρέθη ἐνφοδομημένον καὶ τεμάχιον ἐκ γέισου δωρικοῦ οἰκοδομήματος πολὺ παλαιοῦ, οὗ παρέχονεν ἀπεικόνισιν ἐν πίνακι Α'. Εἶνε κατεσκευασμένον ἐκ μαλακοῦ πωρίνου λίθου καὶ σώζει εἰσέτι καὶ χρώματα ἐπ' αὐτοῦ τοῦ λίθου ἄνευ ἐπιχρίσματος ἐπιβεβλημένα, ἧτοι βαθέος μὲν κυανοῦ ἐπὶ τῶν ἔχουσῶν τὰς σταγόνας πινακίδων, ἀλλαχοῦ δὲ ἐρυθροῦ. Αἱ σταγόνες εἶνε ἐκ τοῦ αὐτοῦ λίθου πεποιημέναι (1).

Ἡ πρόσοψις τοῦ τείχους φαίνεται ὅτι ἦτο ἐκ μεγάλων λίθων, οἵτινες ἔχουσιν ἀφαιρεθῆ, φαίνεται ὅμως τὸ ὑπ' αὐτοὺς βραχῶδες ἔδαφος ὠμαλισμένον. Προέχει δὲ τοῦ τείχους πύργος τις οὗ σώζονται μόνον αἱ πλάγαι πλευραὶ, ἔχουσαι παραδόξως πάχος πολὺ μικρότερον τοῦ τείχους (2). Τοῦτο προέρχεται πιθανῶς ἐκ τούτου, ὅτι οἱ τὴν πρόσοψιν ἀποτελοῦντες λίθοι ἴσως ἐν μὲν τῷ πύργῳ ἦσαν τεθειμένοι *φορητῶν* (γερμανιστὶ Binder), ἐνᾶ ἐν τῷ τείχει παρὰ μῆκος (γερμ. Läufer). Ὅπισθεν τοῦ πύργου ὑπάρχει κοιλὸς τις χῶρος ἄδηλος εἰς τί χρησιμεύων, παρὰ δὲ τὴν δυτικὴν πλευρὰν αὐτοῦ καὶ λεπτόν τι τοιχίον π' ἐπίσης ἀνεξήγητον.

(1) Καὶ τοῦτο καὶ πάντα τὰ παρὰ τὸν ναὸν εὐρεθέντα ἀρχιτεκτονικὰ τεμάχια κατεχώσαμεν μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἐν τῷ βόθρῳ Γ, ἄλλα δὲ τινὰ τεμάχια ἀνάξια λόγου ἐν τῷ ὀρύγματι Δ ἐντὸς τῆς κολίτης.

(2) Νὰ ὑποτεθῆ ὅτι δὲν ἦτο πύργος δὲν φαίνεται πιθανόν.

Κινητὰ ἀρχαῖα ἐκτός τινων ἀναξίων λόγου ἀρχιτεκτονικῶν καὶ γλυπτῶν τεμαχίων εὐρέθησαν τὰ ἐξῆς·

Τέσσαρα ἀνάγλυφα καλῆς τέχνης ἐκδοθέντα ἤδη ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι (1894, σελ. 133 ἐξ.)· τὰ δύο εἶνε ἀναθηματικά καὶ καλῶς ὅπως οὖν διατηρούμενα, τὰ δ' ἕτερα δύο ἀνήκουσιν εἰς βάρθρα καὶ εἶνε λίαν ἐφθαρμένα.

Δύο εὐμεγέθη τεμάχια λίαν ἐκτύπων ἀναγλύφων καλῆς τέχνης τὸ μὲν ἐκ τῶν σκελῶν νεανίου, τὸ δὲ ἐκ τοῦ ὤμου γυναιγείας μορφῆς ἐνδεδυμένης.

Εἰκονικὴ κεφαλὴ ῥωμαϊκοῦ ἀνδριάντος.

Ἐπιγραφαὶ αἱ ἐξῆς·

1. Μάρμαρον ἀνήκον εἰς μεγάλην βάσιν φέρον ἄνωθεν τὰ ἔχον τῶν ποδῶν δύο ἀνδριάντων τοῦ μὲν μεγαλυτέρου πρὸς δεξιάν, τοῦ δὲ μικροῦ πρὸς ἀριστεράν. Πλάτος αὐτοῦ 1,72, ὕψος 0,29, πάχος μέχρι 0,82. Ἀμφότεραι αἱ πρὸς τὰ ὀπισθεν γωνία εἶνε ἀποκεκομμένοι, φέρει δὲ καὶ ἄλλας βλάβας. Πρὸς δεξιάν ὁ λίθος ἔχει ἀναθύρωσιν, ἂν δὲ καὶ πρὸς ἀριστεράν εἶχεν ἀναθύρωσιν ἢ ὄχι, δὲν εἶνε φανερόν. Ἡ ἐπιγραφὴ ὑπάρχει ἐπὶ τῆς μακρᾶς πλευρᾶς ἱκανῶς οὕσα ἀποτετριμμένη καὶ λίαν δυσανάγνωστος πολλαχοῦ.

ΔΙΟΚΛ.	ΣΔΙ..ΛΛ...	Ι.ΟΙΙΛΙ.	Μ.ΙΕΞΕΝΙΙΑ.Σ.....ΙΙ...ΔΙΟ
ΣΥΠΑΛΗΤΤΙΟΣ		ΟΛΙΛΙΣΔΙΟΚΛΗΝΔΙΟΚΛΕΟΥ	...ΣΥΠΑ
ΤΟΝΥΟΝΔΙΟΚΛΗΝ		ΣΥΠΑΛΗΤΤΙΟΝΝΛΥΑΡΧΗΣΑ...	ΛΥΤΟ
ΑΙ.ΟΗΚΕΝ		ΑΝΕΘΗ.ΑΝ	ΟΝΕ.
			ΟΑΣ..

Ἐν τῇ βάσει ὑπῆρχον ὡς φαίνεται, τρεῖς ἐπιγραφαὶ ἀντιστοιχοῦσαι εἰς τρία ἀγάλματα, ἰστάμενα ἐπ' αὐτῆς. Τὰ χάσματα ἐπληρώσαμεν διὰ στιγμῶν πρὸς δήλωσιν τῆς μεταξὺ τῶν σωζομένων γραμμάτων ἀποστάσεως καὶ διότι ἐνιαχοῦ δὲν εἶνε φανερόν πόσα γράμματα ὑπῆρχον καὶ ἠφανίσθησαν. Ἀναμφιβόλως ὁμως θέσεις τινὲς μεταξὺ τῶν τριῶν ἐπιγραφῶν ἦσαν κεναί. Ἐν τῷ πρώτῳ στίχῳ ἐπειδὴ τὰ γράμματα τῆς πρώτης ἐπιγραφῆς πλησιάζουσι πολὺ πρὸς τὰ τῆς δευτέρας, φαίνεται ὅτι ἐτέθη κάθετος γραμμὴ πρὸς χωρισμὸν αὐτῶν, διότι αὕτη δὲν φαίνεται νὰ εἶνε γράμμα.

Στ. 1. Ἐν ἀρχῇ τῆς δευτέρας ἐπιγραφῆς δὲν δύναται νὰ ἀναγνωσθῇ Ἡ Βουλῆ, ἀμφίβολος δὲ θὰ ἦτο καὶ ἡ ἀνάγνωσις [Ἄ]- (θηγαί)[ω](r) διὰ τὴν δυσκολίαν τῆς ἀναγνώσεως τῶν ἐπομένων. Μετὰ τὴν κάθετον γραμμὴν δύναται νὰ ὑπῆρχον δύο γράμματα, διακρίνεται ὅμως πρὸ τοῦ Ο ἓν μόνον ἀμφίβολον ἔχον ὡς Λ. Τὸ Μ λίαν ἀμφίβολον. ΕΞΕΝ βέβαια. Ἐπειτα δύναται νὰ ἀναγνωσθῇ ὄχι ἀπιθάνως παῖς ἢ πιθανώτερον ὁ σύνδεσμος καί

α'.

β'.

γ'.

Διοκλ[ῆ]ς Δ[ιοκ]λέ[ους]	- - - - -	- - - Διο[κλ. .
Συπαλήττιος	- - Διοκλῆν Διοκλέου[ς]	Συπα[λήττ. .
τόν υἱόν Διοκλῆν	Συπαλήττιον ν(α)υ(αρ)χῆσ[αντα]	- -
ἀ[νέ]θηκεν	ἀνέθηκ[α]ν	- -

2. Τεμάχιον ἐπιτυμβίου κιονίσκου, ὕψους 0,50, διαμέτρου 0,42

Φ Λ Α Β Ι Ο Σ
Λ Α Μ Η Δ Η Σ

Φλάβιος
[Πα](λ)αμήδης

Ι Μ Ο Σ

- ιμος

Ο Υ

- ου

Ι Ο Σ

- ιος

Οἱ τρεῖς τελευταῖοι στίχοι εἶνε μεταγενέστεροι τῶν ἄλλων τὰ δὲ γράμματα αὐτῶν πολὺ μικρότερα.

3. Τεμάχιον εὐμεγέθους ἐπιτυμβίου κιονίσκου ὕψους 0,50.

Α Λ / Ο Σ
Ο Λ Λ Ο . Α Ν Ο Υ
Ι Ο Ρ Α . . Ο Σ

- αλ[λ]ος

[Ἄπ]ολλοφάνου

[Τε]ιβράσιος

Τὸ πρῶτον γράμμα πιθανῶς ἦτο Ε.

4. Ἐπιτύμβιος κιονίσκος ὕψους 1,10, διαμέτρου 0,35

ἸΕΟΚΡΑΤΕΙΑ	[Κλ]εοκράτεια
ΥΚΛΕΟΥΣ	[Ε]ύκλέους
ἸΝΕΜΕΕΩΣ	[Τρι]νεμεεώς
ΘΥΓΑΤΗΡ	θυγάτηρ
ΑΜΦΙΟΥ	Ἀμφίου
ΑΦΙΔΝΑΙΟΥ	Ἀφιδναίου
ΓΥΝΗ	γυνή.

5. Τεμάχιον μαρμαρίνης πλακὸς ἐκ δεξιῶν μὲν φαινόμενον ἀκέραιον, τὰ δ' ἄλλοθεν ἑλλιπές. Ὑψος μέχρι 0,15, πλάτος μέχρι 0,12. Τὰ γράμματα ὑπάρχουσι πρὸς τὸ ἄνω μέρος, τὸ δὲ κατώτερον ἄγραφον.

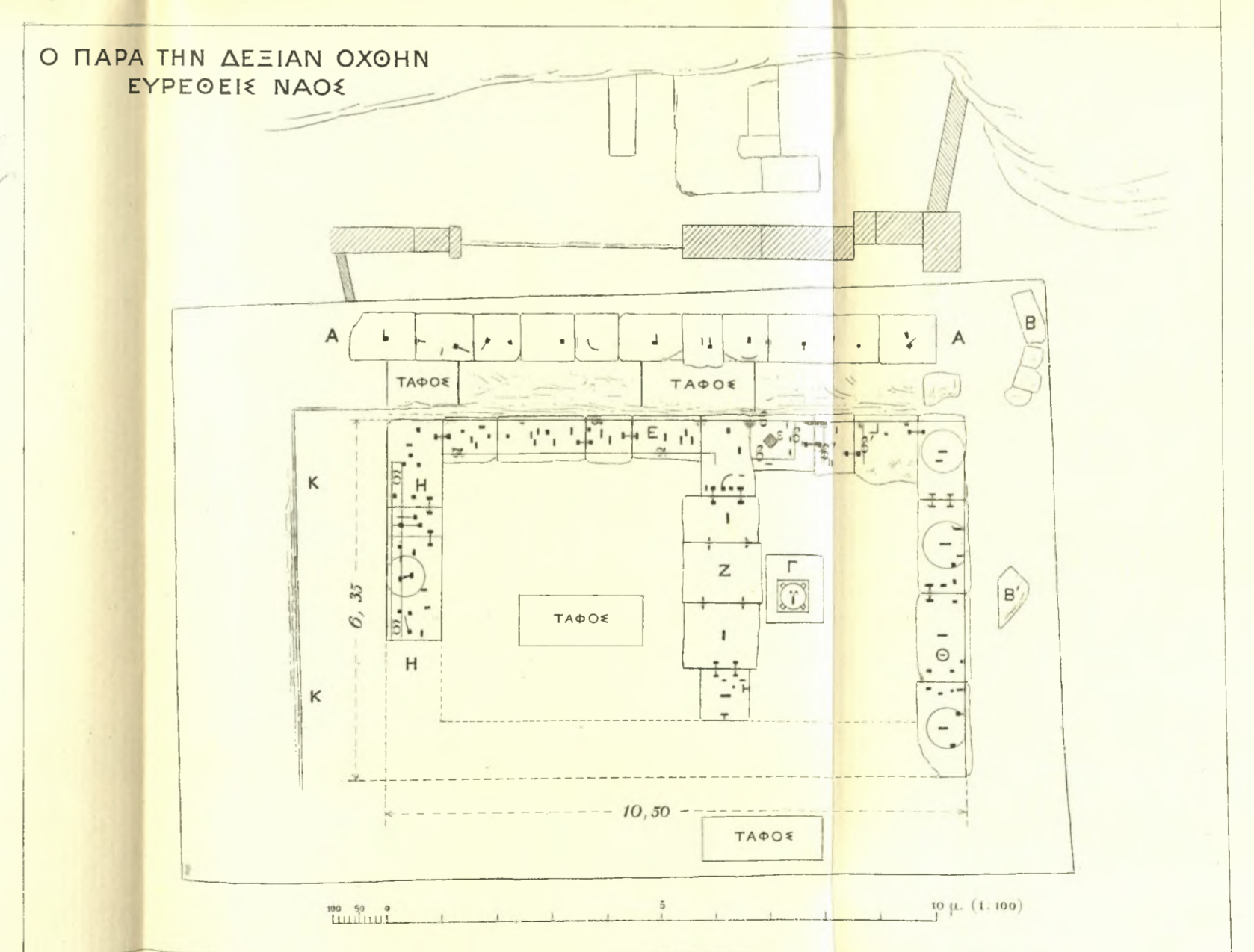
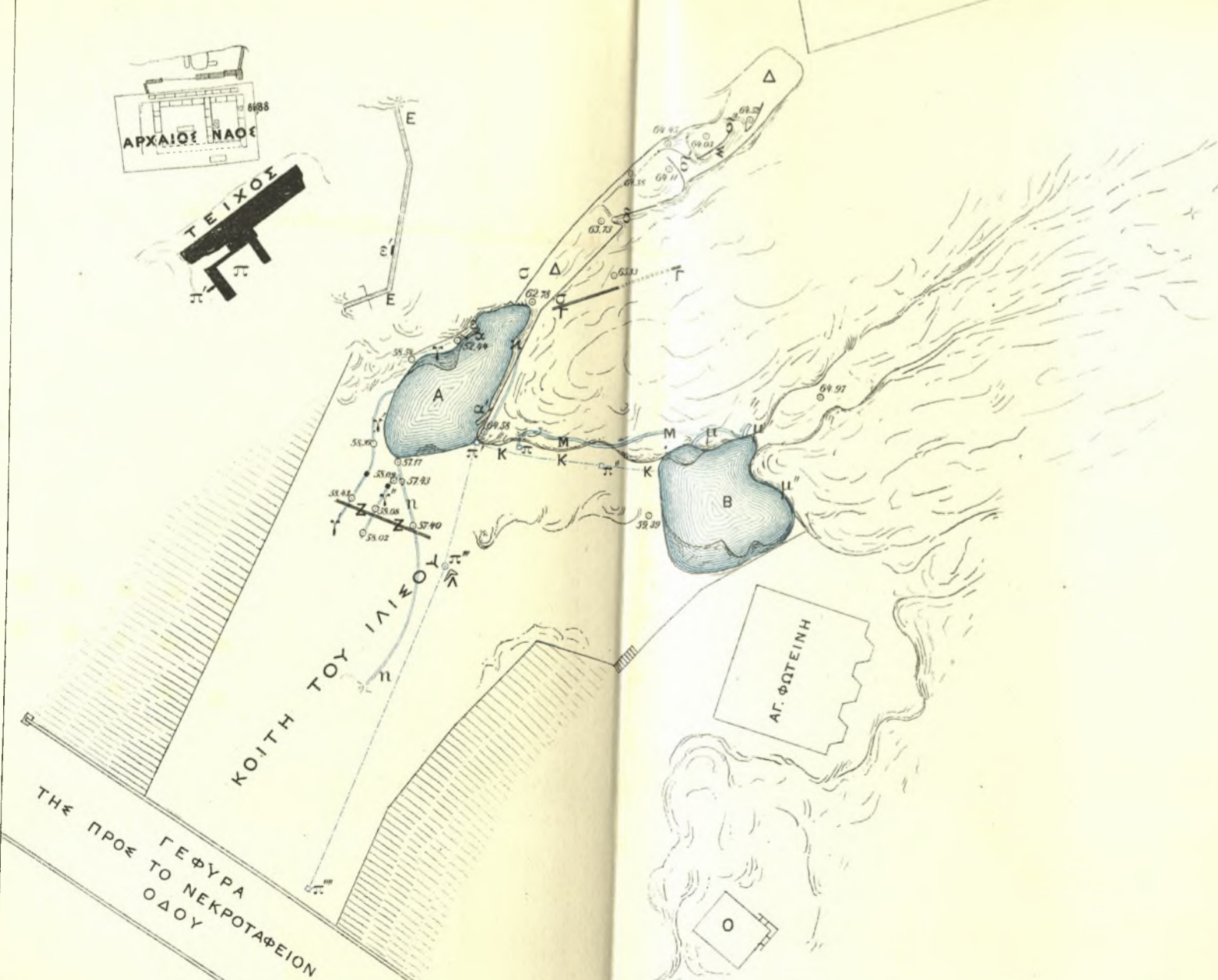
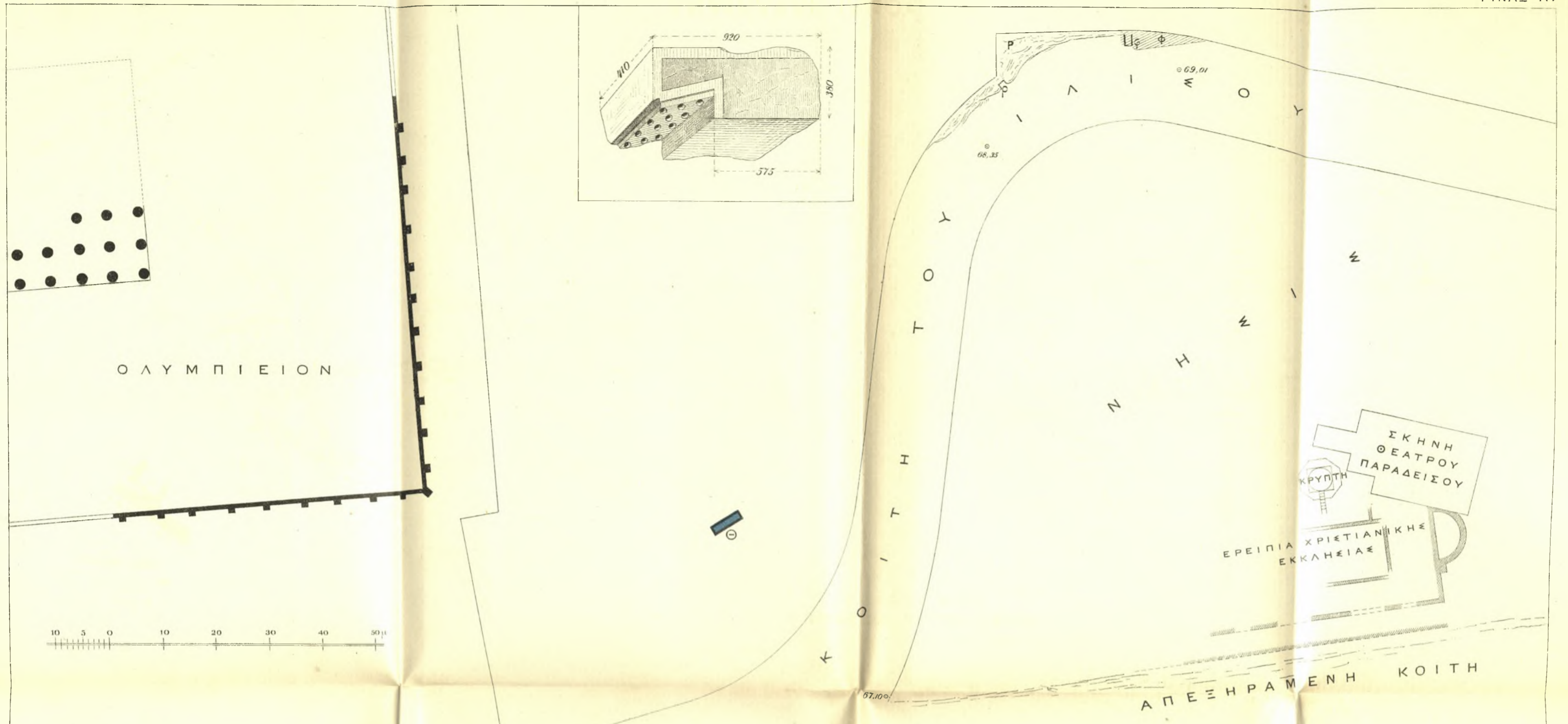
ἸΝΩΟ	- (α)νώ(Θ). . .
ἸΠΙΩ	[Ἀσκλη]πιῶ (;).

6. Μάρμαρον ἐκ τῆς γωνίας βάσεως βάρου ἑλληνικῶν χρόνων. Πλάτος μέχρι 1 μ. Ὑψος μέχρι 0,25, πάχος μέχρι 0,57. Ἐπὶ τῆς μικρᾶς πλευρᾶς ὑπάρχουσι τὰ ἐξῆς σημεῖα μεγέθους 0,09 - 0,10 ἐν χριστιανικοῖς χρόνοις προστεθειμένα :

С Ϝ Α

Ἄξιον ἀναγραφῆς εὕρημα εἶνε προσέτι καὶ πρόσθιον ἡμίτομον κεφαλῆς πηλίνου εἰδωλίου ἐξ ἐρυθρᾶς γῆς ἄνευ γανώσεως παριστῶντος αἰθίοπα.

ΑΝΔΡΕΑΣ Ν. ΣΚΙΑΣ

ΑΝΑΞΚΑΦΑΙ ΙΛΙΞΟΥ